

ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ ОДЕСЬКОЇ
ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ «ОДЕСЬКА АКАДЕМІЯ
НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ»
Кафедра педагогіки та освітнього менеджменту

Кваліфікаційна робота
РОЗВИТОК НАВИЧОК РЕФЛЕКСІЇ ВЧИТЕЛЯ ЗАКЛАДУ
ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

DEVELOPMENT OF TEACHING REFLECTION SKILLS IN GENERAL
SECONDARY EDUCATION

на здобуття ступеня вищої освіти «Магістр»

Виконала: здобувачка вищої освіти
другого (магістерського) рівня
спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки
освітньо-професійної програми
Педагогіка середньої освіти
Наконечна Світлана Олександрівна

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук,
старший викладач Рищак Наталія Іванівна,
Рецензент: кандидат педагогічних наук, доцент
Бартенева Ірина Олександрівна

Рекомендовано до захисту:
протокол засідання кафедри педагогіки та
освітнього менеджменту

№ від

Завідувач кафедри

_____ Р.В. Костенко

Захищено на засіданні ЕК

протокол № від

Оцінка _____ / _____ / _____

(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Голова ЕК

_____ ПІБ

Одеса – 2021

АНОТАЦІЯ

У кваліфікаційній роботі здійснено дослідження питання розвитку навичок рефлексії вчителя закладу загальної середньої освіти.

У першому розділі проаналізовано психолого-педагогічну літературу з питань рефлексії у професійній діяльності вчителя. Визначено сутність ключових понять «рефлексія», «педагогічна рефлексія», схарактеризовано види та функції рефлексії, проаналізовано роль рефлексії в професійній діяльності вчителя. У другому розділі досліджено сучасний стан розвитку навичок рефлексії вчителя. У третьому розділі обґрунтовано педагогічні умови, форми і методи методичної роботи з розвитку цих навичок. Розроблено методичні рекомендації щодо розвитку навичок рефлексії вчителя.

Ключові слова: рефлексія, педагогічна рефлексія, самоосвіта, саморозвиток, методична робота.

SUMMARY

In the qualification work the research of development of reflection skills of general secondary education institution teacher is carried out.

In the first section the psychological and pedagogical literature on reflection in the professional activity of a teacher is analyzed. The essence of the key concepts "reflection", "pedagogical reflection" is defined, types and functions of reflection are characterized, the role of reflection in the professional activity of a teacher is analyzed. In the second section the current state of development of teacher 's reflection skills is studied. In the third section the pedagogical conditions, forms and methods of methodical work on the development of these skills are substantiated. Methodical recommendations on the development of teacher's reflection skills are given.

Key words: reflection, pedagogical reflection, self-education, self-development, methodical work.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РЕФЛЕКСІЇ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ.....	7
1.1. Поняття «рефлексія» в сучасній науково-педагогічній літературі.....	7
1.2. Роль рефлексії в професійній діяльності вчителя.....	13
Висноки до першого розділу.....	24
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ РОЗВИТКУ НАВИЧОК РЕФЛЕКСІЇ ВЧИТЕЛЯ	25
2.1. Опис методик діагностики.....	25
2.2. Діагностика сформованості навичок рефлексії вчителів.....	26
Висновки до другого розділу.....	32
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РОЗВИТКУ НАВИЧОК РЕФЛЕКСІЇ ВЧИТЕЛЯ	34
3.1. Обґрунтування форм і методів розвитку навичок рефлексії вчителів.....	34
3.2. Характеристика педагогічних умов розвитку навичок рефлексії вчителів.....	38
3.3. Аналіз результатів проведеного дослідження.....	52
Висновки до третього розділу.....	59
ВИСНОВКИ.....	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	63
ДОДАТКИ.....	69

ВСТУП

Актуальність дослідження. У зв'язку зі змінами в економічній, політичній сферах сучасного суспільства постає питання про закономірні зміни в соціальній сфері. Освіта покликана виховати сучасну людину, готову жити в сучасних реаліях. Саме педагог, який відповідає сучасним вимогам, а конкретно, здатний саморозвиватися, самонавчатися, систематично підвищувати свою кваліфікацію, здатний допомогти дитині стати повноцінним членом сучасного суспільства.

Дуже важливо сконцентрувати методичну роботу з педагогічним колективом на вдосконалення дефіцитних професійних знань і дій. Саме формування і розвиток рефлексії у педагогів, як процесу і результату фіксування стану свого розвитку, саморозвитку, дозволить вчителю достатньо оперативно переучуватися і перебудовувати свою педагогічну діяльність відповідно до зростаючих вимог до професійної компетентності.

Згідно закону України «Про освіту» професійно значущими особистісними якостями педагога є рефлексія, гнучкість, емпатія, відкритість, товарицькість, емоційна привабливість. У переліку трудових функцій також зазначається, що вчитель має здійснювати моніторинг власної педагогічної діяльності і визначати індивідуальні професійні потреби [12].

Розвиток рефлексії значною мірою допомагає сучасному вчителю знайти індивідуальний професійний стиль, досягти достатньої професійної та особистісної впевненості, передбачити й аналізувати результати своєї діяльності, підвищує рівень самоорганізації, оберігає педагога від професійної деформації, дозволяє долати стереотипність професійного мислення. У педагогічній практиці вчителі часто замінюють аналіз своєї діяльності, пов'язаний з рефлексією, простою констатацією. Рефлексуючий вчитель – це мислячий педагог, що аналізує, досліджує свій досвід.

Дослідження рефлексії педагогів знайшло відображення в роботах наступних авторів Т. Рідель [33], В. Галузяк [6], О. Антонова [1], А. Бодальов [3], А. Бізяєва [2], О. Вишневський [7], В. Раскалінос [31], Г. Дегтяр [8], Г. Ємельяненко [10], М. Заброцький [11], М. Карнелович [15], Б. Ковалев [17], Ю. Мелехова [25], М. Михнюк [28] та ін.

Аналіз літератури засвідчує, що рефлексія є однією з найважливіших складових педагогічної діяльності, тому актуальним є дослідження шляхів розвитку навичок рефлексії вчителів закладів загальної середньої освіти.

Об'єкт дослідження: рефлексія в професійній діяльності вчителя.

Предмет дослідження: форми і методи роботи з розвитку навичок рефлексії вчителя.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати поняття і роль рефлексії в професійній діяльності вчителів та розробити методичні рекомендації щодо розвитку цих навичок у вчителів закладів загальної середньої освіти.

Були сформульовані наступні **завдання**:

1. Визначити сутність рефлексії, способи її проведення та проаналізувати її роль в професійній діяльності вчителя.
2. Проаналізувати стан розвитку рефлексії вчителя закладу загальної середньої освіти.
3. Охарактеризувати педагогічні умови формування рефлексії.
4. Розробити методичні рекомендації щодо розвитку професійної рефлексії педагогів.
5. Провести аналіз результатів проведеного емпіричного дослідження.

Методи дослідження. Для вирішення завдань було використано наступні методи дослідження: теоретичні: теоретичний аналіз, понятійний аналіз матеріалу, порівняння, узагальнення; емпіричні: анкетування, методика діагностики рефлексії А. Карпова (Додаток А),

тест «Мотивація професійної діяльності» К. Замфіра в модифікації А. Реана (Додаток Б), тест на оцінку потреби в саморозвитку та самоосвіті В. Андрєєва (Додаток В), тест Т. Юрової «Розвиток професійної рефлексії педагогів» (Додаток Г), діагностика сформованості професійної рефлексії педагогів О. Калашнікової (Додаток Д).

База дослідження: опорний заклад «Коноплянська ЗОШ I-III ступенів Коноплянської сільської ради».

Теоретична значимість полягає у розкритті сутності поняття «рефлексія». В ході дослідження розглянуто сучасні засади розвитку рефлексії вчителів.

Практична значущість полягає у розробці методичних рекомендацій для розвитку навичок рефлексії вчителів, які можуть бути використані у практичній діяльності.

Апробація результатів дослідження: за результатами дослідження опубліковано тези: Наконечна С. О. Педагогічні умови формування рефлексії вчителя: матеріали Першої науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти «Актуальні проблеми педагогічної науки в XXI столітті» 23 березня 2021. С. 110-112. URL:https://static.klasnaocinka.com.ua/uploads/editor/9324/732394/sitepage_318/files/vupravzbirnuk.pdf

Структура роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків. Робота містить 9 додатків, 10 таблиць та 4 діаграми. До списку використаних джерел увійшло 49 видань. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи 94 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРИТИЧНІ ЗАСАДИ РЕФЛЕКСІЇ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ

1.1. Поняття «рефлексія» в сучасній науково-педагогічній літературі

Соціально-економічні зміни в суспільстві, реформування сфери освіти актуалізували проблему професійно-особистісного самовдосконалення вчителів. Сучасному суспільству потрібна людина, здатна здійснювати саморозвиток особистості в умовах рефлексії власних здібностей, знань, умінь, діяльності, її результатів. Здатність особистості до здійснення діяльності рефлексивного характеру є одним з найважливіших показників її компетентності, конкурентоспроможності, успішності діяльності.

Рефлексивне осмислення свідомості, діяльності, поведінки, досвіду є конструктивним шляхом професійного розвитку особистості.

Рефлексія (від лат. Reflexio – погляд у минуле) – розумовий процес, спрямований на самопізнання внутрішніх психічних актів і станів. Словник іншомовних слів визначає рефлексію як роздум про свій внутрішній стан, самопізнання. У сучасній педагогіці під рефлексією розуміють самоаналіз діяльності та її результатів [7].

Поняття рефлексія виникло в філософії і відноситься до процесу, за допомогою якого людина думає про події, що відбуваються в його свідомості. Рефлексія включає в себе:

- конструктивні висновки, узагальнення, порівняння, порівняння оцінки;
- переживання, пригадування;
- розв'язання проблем [7].

Вона охоплює також звернення до переконань з метою відтворення, аналізу, діяльній роботи, обговорення та оцінювання. Рефлексія – це

мисленнєвий або емоційний процес осмислення суб'єктом своїх дій. «І. Семенова вважає, що, рефлексія – це трансформація стереотипів досвіду, внутрішніх умов виходу в інноваційні практики (створення нових ідей, створення нового досвіду) [36]».

Рефлексія – це співвіднесення себе, можливостей свого «Я» з тим, чого вимагає обрана професія; в тому числі – з існуючими про неї уявленнями. Ці уявлення постійно в русі – вони розвиваються. Наукове поняття «педагогічна рефлексія» – є об'єктом вивчення психології, філософії, педагогіки [10].

В даний час у науковій літературі практично відсутні роботи, що охоплюють весь спектр завдань, що стоять перед дослідниками рефлексивності педагога: від виникнення та розвитку, до корекції та подолання професійних деформацій особистості викладача, а також розвиток рефлексії педагога. Таким чином, недостатня теоретична розробленість визначає актуальність проблеми рефлексивності освітян як умова продуктивної педагогічної діяльності і сьогодні.

Педагогічна рефлексія – це психологічна впевненість, підтримка та розвиток власної особистості. Педагог повинен усвідомлювати свої психологічні особливості та адекватно оцінювати свої здібності, інакше емоційне напруження призведе до занепаду сил, втоми та професійного вигорання.

Уміння вчителя постійно розвиватися і підтримувати, вчити дітей прагнути до знань та творчості, а це неможливо зробити, якщо не розумієш себе. «Як зазначає Т. Рідель у статті, присвячена рефлексивному підходу до педагогічної дії, «рефлексія в педагогічному процесі – це процес і результат удосконалення, саморозвитку учасників і визнання своїх причин» [33]. Здійснюючи рефлексію, педагог визначає, наскільки послідовним, цілеспрямованим та ефективним був його вплив на учнів та намічений результат. У цьому контексті рефлексія є одним із механізмів

саморегуляції професійної діяльності вчителя та стимулом до постійного професійного розвитку.

Рефлексивність вчителя має потенціал для розвитку, а значить, за певних умов її можна підняти на вищий рівень. Виявилось, що в результаті набуття професійного досвіду не відбувається спонтанного посилення рефлексивних властивостей мислення. Провідним чинником розвитку рефлексії вчителя є особливо організовані умови навчання, засновані на аналітичному осмисленні їх практичного досвіду [26].

А. Маркова зазначає, що у ході педагогічної рефлексії «вміння вчителя подумки уявити ситуацію, пояснити учневі картину ситуації та пояснити на її основі життєвого досвіду є центром свідомості вчителя щодо самого себе» [23].

У психолого-педагогічній літературі розглядаються такі типи педагогічної рефлексії, які використовуються в професійній діяльності вчителя:

- інтелектуальна рефлексія (А. Бодальов її визначає як «здатність вчителя займати активну дослідницьку позицію щодо своєї діяльності та себе як суб'єкта з метою критичного аналізу, розуміння та оцінки її ефективності») [3];
- кооперативна рефлексія (І. Семенов зазначає, що «кооперативна рефлексія реалізується в процесах спільної діяльності і дає можливість формування колективної дії, координації спільних дій суб'єктів у педагогічному середовищі») [36];
- соціально-перцептивна рефлексія (С. Кондратьєва, підкреслює, що цей вид рефлексії складає основу пізнавального процесу вчителя на предметах педагогічного та професійного спілкування, і його метою є переосмислення, перегляд уявлень і думок вчителя про дітей і колег, що виникли в процесі його спілкування та з колегами (спільні дії) [18];

- особистісна рефлексія (знаходить прояв особистісної рефлексії в процесі пізнання суб'єктом змісту своєї свідомості, своєї діяльності, спілкування і ставлення до себе, інших і до виконуваної діяльності);
- комунікативна рефлексія (виявляє, що вона полягає в усвідомленні вчителем того, як його сприймають, оцінюють, відносяться до нього інші).

На погляд Ю. Орлова «особистісний тип рефлексії має функцію самовизначення. Особистісний ріст, розвиток індивідуальності як дуже особистісної освіти відбувається в процесі усвідомлення сенсу, усвідомленого в певному відрізку життєвого процесу» [29]. «А процес самоусвідомлення, у формі осягнення своєї Я-концепції, що включає відтворення і осмислення того, що ми робимо, чому робимо, як робимо і як ставилися до інших, і як вони ставилися до нас і чому» [37].

Розвиток здатності до рефлексії допомагає сучасному педагогові знайти індивідуальний стиль професійної діяльності, дозволяє досягти адекватної професійно-особистісної самооцінки, прогнозувати та аналізувати результати своєї діяльності, підвищує рівень його самоорганізації.

Рефлексією, що відбувається під впливом емоційних ситуацій, що призводять до почуття страху, провини, сорому, образи тощо, що призводить до зменшення страждання негативними емоціями, Ю. Орловою визначається як саногенна. Його основна функція – регулювати емоційний стан людини.

Н. Гуткіна при експериментальному вивченні виділяє наступні види рефлексії:

1. Логічна (рефлексія в сфері мислення, предметом якої є зміст роботи особистості).
2. Особистісна (рефлексія в області афективно-потребової сфери, пов'язана з процесами розвитку самосвідомості).

3. Міжособистісна (рефлексія, заснована на установках інших, використовується для вивчення міжособистісного спілкування) [49].

С. Кондратьєва, Б. Ковальов виділяють та пропонують такі види рефлексії в процесах педагогічної взаємодії:

1. Соціально-перцептивна рефлексія, предметом якої є переосмислення власних ідей та думок, огляд вчителем того, що він моделює про учнів у їхній взаємодії.

2. Комунікативна рефлексія полягає в усвідомленні суб'єктом того, як інші сприймають, цінують, ставляться до нього («Я - очима інших»).

3. Особистісна рефлексія – розуміння власної свідомості і вчинків, самопізнання» [17].

Використання технологій організації рефлексії в педагогічній діяльності дозволяє викладачеві проводити: аналіз та оцінку діяльності учнів із різних позицій; своєї діяльності з погляду учнів; визначати нові напрямки в організації ефективної взаємодії на навчальних заняттях з метою включення самих учнів у активну діяльність [49].

Основна мета цих методів – розвивати у вчителів здатність до рефлексивної децентралізації (уміння бачити збоку), формувати ставлення до активного аналізу своєї діяльності, усвідомити професійне Я, механізм ініціювання рефлексивного процесу, розвиток навичок. Рефлексивне мислення: переміщення рефлексивного аналізу з одного рівня на інший.

З точки зору функції контролю, рефлексія – це процес, за допомогою якого встановлюються, контролюються та використовуються зв'язки між поточною ситуацією та світоглядом особистості в цій сфері; механізм відображення або використання результатів відображення для самоконтролю в діяльності або спілкуванні [15].

Автор виділяє три форми рефлексії, що розрізняються по об'єкту роботи: рефлексія у сфері самосвідомості, відображення образу діяльності

та відображення професійної діяльності, причому перші дві форми є основою формування та розвитку третьої форми [19].

«Рефлексія в області самосвідомості – це форма рефлексії, яка безпосередньо визначається на сформованості сензитивної здатності людини. Вона відрізняється трьома рівнями:

- 1) перший рівень пов'язаний з відображенням і з подальшим самостійним створенням індивідуальних сенсів;
- 2) другий рівень пов'язаний з усвідомленням себе як самостійної особистості, відмінною від інших;
- 3) третій рівень включає самосвідомість як суб'єкт комунікативного спілкування, аналізує можливості свого впливу та результати для інших» [14].

Рефлексія способу дії – це аналіз технологій, які використовує індивід для досягнення певних цілей. Рефлексія способу дій відповідає за правильне використання політики, з якою особа вже знайома. Цей аналіз є рефлексією (у чистому вигляді), як її представляє класична психологія, коли відразу після кожної діяльності вона рефлексорно аналізує схему дій, свої відчуття, результати і робить висновки про досконалість і недоліки [14].

Рефлексія виступає як координуючий етап, організує і інтегрує початок по відношенню до інших професійних якостей.

Ступінь цього розвитку виражається в тому, що вчитель здатний координувати та інтегрувати всі інші якості для ефективного здійснення професійної діяльності, адже завдання, з якими останнім часом доводиться стикатися педагогічним колективам, є все більш творчими та не мають шаблонного та однозначного шляху вирішення.

Відповідні форми та методи роботи з педагогами школи з розвитку їхньої професійної рефлексії підтверджують свою дієвість. Тим не менш, слід розуміти, що розвиток рефлексії педагогів має відбуватися не одноразово, а систематично.

Саме тому наше дослідження спрямоване на пошук умов розвитку рефлексії педагогів, які актуалізували процес особистісного та професійного саморозвитку, який має продовжуватися, ґрунтуючись на формах, методах та прийомах рефлексивної практики.

1.2. Роль рефлексії в професійній діяльності вчителя

Значення рефлексії у професійній діяльності, а саме в педагогічній, має велике значення, це зумовлено такими причинами:

Рефлексія необхідна для оволодіння педагогічною професією, оскільки вона дозволяє зрозуміти майбутньому педагогові, чи в правильному напрямку він рухається, чи є у нього педагогічні задатки.

На підставі рефлексії здійснюється контроль та управління педагогічним процесом, а також процесом самоосвіти та професійного самовдосконалення.

Рефлексія має велике значення при зміні умов професійно-освітньої діяльності. Це – один із найважливіших механізмів розвитку педагогічної діяльності. Тобто педагог, який здійснює рефлексію власної діяльності, це, по суті, «вічний учень своєї професії», який виявляє невтомне бажання та потребу самовдосконалюватись та саморозвиватися. Педагогічна рефлексія передбачає взаємоцінку та взаємовідображення учасників педагогічного процесу, відображення педагогом свого внутрішнього професійного світу а також розвитку учнів у рамках реалізованої ним діяльності.

Мета педагогічної рефлексії залежить від того, на якому етапі діяльності вона реалізується:

1. Етап визначення мети педагогічної діяльності.

Мета педагогічної рефлексії – здійснити самооцінку поставленої мети відповідно до вимог до неї.

2. Етап вибору методу педагогічної діяльності.

Мета педагогічної рефлексії – здійснення оцінки обраних шляхів

діяльності та його можливостей.

3. Етап визначення результатів педагогічної діяльності.

Мета педагогічної рефлексії – здійснення оцінки власної діяльності та прогнозування її кінцевого результату. У сучасних умовах викладачеві необхідно не лише вибирати в конкретних умовах відповідні методи та методики навчання, а й створювати власні їх модифікації. Це можливо в тому випадку, якщо викладач отримав відповідну підготовку, володіє засобами та способами рефлексії щодо своєї діяльності.

Оскільки в сучасному педагогічному житті основний процес визначається розвитком особистості суб'єктів, а розвиток є внутрішнім процесом і рішення про його проходження приймає насамперед сам суб'єкт, оцінює такий розвиток і допускає рефлексію як хід дій, самостереження, саморегуляція. У педагогічному процесі вміння рефлексії дають змогу своїм суб'єктам організувати та закріпити результат стану розвитку, саморозвитку, а також причини позитивної чи негативної динаміки такого процесу [46].

У професійній діяльності вчителя рефлексія виконує наступні функції:

- забезпечення професійного самовизначення і професійної адаптації майбутнього вчителя в ході оволодіння їм педагогічною діяльністю;
- вироблення свідомого ставлення до виконуваної діяльності;
- здійснення цілісного системного регулювання педагогічної діяльності;
- детермінація продуктивних і інноваційних якостей творчого мислення;
- підвищення продуктивності педагогічної діяльності;
- підвищення рівня професіоналізму, педагогічної майстерності, професійної компетентності і здатності до постійного

особистісного і професійного вдосконалення і особистісному зростанню на основі психологічних механізмів самооцінки, самоаналізу і саморегуляції;

- запобігання педагога від професійної деформації, і таких негативних явищ як «педагогічні кризи», «педагогічне виснаження» [1].

В. Слободчиков стверджує, що у практичному педагогічному процесі існує три сфери [38].

«Перша сфера – це мислення, яке стосується вирішення проблеми, яка потребує рефлексії, щоб зрозуміти причини своїх дій. Механізмом рефлексії тут є розвиток ситуацій, в яких об'єктивна діяльність дорослого переривається. У таких ситуаціях необхідна цілеспрямована робота вчителя, щоб сприяти формуванню поведінки, мислення, діяльності учня відповідно до певних культурних норм. Результатом такої роботи є рефлексивні операції, які виражаються в усвідомленні причин своєї діяльності, тобто в теоретичному розв'язанні завдань» [22].

За словами В. Слободчикова, «другим напрямком розвитку процесів рефлексії є спілкування та співпраця дискусійної групи, яка спільно вирішує завдання освіти. Відображення власної діяльності суб'єкта можна розглянути у трьох основних формах залежно від функцій, які він використовує в часі: ситуаційна рефлексія, ретроспективна та перспективна» [22].

Соціальна рефлексія – це унікальний вид рефлексії, суть якого полягає у розумінні емоцій та вчинків інших людей за допомогою роздумів за них, від їхнього імені. Цікаво, що соціальна рефлексія має ще одну назву – «внутрішня зрада». Внутрішній світ оточуючих пізнається через власні роздуми, тобто. людина «входить в образ» персони, що його цікавить, і намагається зрозуміти, що думає про себе як сама ця людина, так і ті, з ким вона взаємодіє [44].

Комунікативна рефлексія використовується коли людина намагається пізнати інших людей. Робиться це у вигляді оцінки та аналізу їх вчинків, поведінки, реакцій, емоційних проявів тощо. При цьому людина прагне зрозуміти причини, через які люди поводяться тим чи іншим чином, щоб отримати більш об'єктивне уявлення про внутрішній світ оточуючих [35].

Рефлексія перспективи включає роздуми про майбутню діяльність, осмислення та уявлення про хід діяльності, планування, проектування, вибір найкращих конструктивних способів формування майбутнього. Суб'єктом діяльності може бути особа або група [27].

Динамічний компонент рефлексії пов'язаний із способом її походження. У цьому сенсі він розрізняє довільну та імпульсивну рефлексію. Перший трактується як рефлексивний акт, який ініціюється людиною за наказом, за бажанням, характеризується контролем за початком рефлексивних процесів.

Відповідно для цього людина повинна мати мотив та потребу в такому довільному запуску рефлексії. Довільна рефлексія завжди усвідомлена. Друга – імпульсивна рефлексія може виникнути під час зіткнення з перешкодою, проблемою, неспроможністю діяти по-старому. Вона може бути як усвідомленою (коли процес рефлексивного виходу представлений у свідомості і може бути описаний у словах), і несвідомою (коли людина не помічає, як входить у рефлексивну позицію).

Динамічний аспект рефлексії пов'язують також з так званим «тимчасовим принципом»

Залежно від якого виділяють 3 основні її види: ситуативна, ретроспективна та перспективна [3].

Відображення ситуації забезпечує негайний самоконтроль поведінки людини в ситуації, що склалася, розуміння її елементів, аналіз, здатність

співвідносити свою діяльність із ситуацією та координувати її відповідно до умов, що змінюються, і власного стану. Поведінкові прояви та особливості цього виду рефлексії: час, протягом якого людина розмірковує про свою поточну діяльність, як часто вдається проаналізувати те, що відбувається, стадія розвитку процесів прийняття рішень, схильність до вивчення конкретної ситуація, обміркування всіх дій та наслідків.

Ретроспективна рефлексія – це тенденція до аналізу минулого та подій, які вже відбулися. Тут також є об'єкти рефлексії – причини подій, мотиви, зміст минулої діяльності, але також результати і особливо помилки, які мали значний вплив. Це відображення проявляється в тому, як часто і як довго людина аналізує й оцінює події, що відбулися, незалежно від того, чи схильний він аналізувати минуле і себе в ньому.

Відображення рефлексії співвідноситься з функцією прогнозування майбутньої діяльності, поведінки, планування можливих результатів, напрямів дій.

Основними його поведінковими характеристиками є: ретельне планування деталей своєї поведінки, частота майбутніх подій, орієнтація на майбутнє. По суті, це не що інше, як процес очікування.

Впровадження технологій організації рефлексивної діяльності в педагогічній діяльності дозволяє педагогу використовувати:

- аналіз і оцінку діяльності учнів з різних позицій; своєї діяльності з точки зору учнів;
- визначити нові сфери для ефективного спілкування в класі, щоб залучити самих активних учнів [5].

«На думку дослідників, педагогічна рефлексія є вищим проявом рефлексивної діяльності вчителя і передбачає наявність таких критеріїв: адекватність рефлексивних знань, показниками яких є проблеми та конфлікти; ставлення вчителя до педагогічної рефлексії, що визначається усвідомленням цінностей та їх зміною; власна рефлексивна, особистісно

орієнтована поведінка вчителя характеризується професійною послідовністю. Технологія та узгодженість є показниками рівня розвитку рефлексивної поведінки людини» [28].

Другий спосіб розвитку рефлексії суб'єкта педагогічної діяльності – це повага та прийняття протилежних позицій. Слід зазначити, що серед досвідчених професіоналів існує потяг до канонізації власного досвіду, віра в єдино правильну точку зору (свою), що в результаті перешкоджає глибокій рефлексії. Тому необхідно розвивати у себе вміння займати ту чи іншу позицію, вміти побачити проблему не з одного єдиного погляду, бо її бачать інші. Одним із найкращих способів оволодіння вмінням займати та змінювати різні позиції є рольова гра. Часте перемикання з однієї ролі на іншу призводить до розширення діапазону уявлень людини про свою роль та створює умови для рефлексії своїх можливостей.

Наступним способом розвитку рефлексії суб'єкта педагогічної діяльності є самосповідь, яка передбачає внутрішній звіт собі про себе. Цей процес допомагає зрозуміти і розібратися в тому, що хвилює людину. Самосповідь може бути в різних випадках, одним з них внутрішнє мовлення, інший – зовнішнє мовлення це ніщо інше як ведення щоденника. Магнітофон (або відеоманітофон) як спосіб активізації рефлексії суб'єкта педагогічної діяльності дозволяє фіксувати те, що відбувається для детального аналізу. Слід наголосити, що повторність дії – наприклад, читання сприяє його відчуженню та полегшує рефлексивний аналіз.

Особливе місце у справі розвитку рефлексії займають прийоми, створені задля створення просторів для рефлексії. Слід здійснити оцінку умов, дій, ситуацій, станів, які допомагають або заважають, є корисними або шкідливими; подобаються або не подобаються. Будь-які перешкоди важко піддаються систематизації, і в той же час у кожного суб'єкта педагогічної діяльності є свій список того, що йому заважає, і якщо цей перелік зафіксувати, це дозволить їх уникати в майбутньому.

Отже, розгляд рефлексії у тих професійного розвитку суб'єкта педагогічної діяльності має на меті підкреслити важливість осмислення педагогом свого місця, ролі та відповідальності за результати праці [40].

Всі види рефлексії присутні в діяльності вчителя, але з досвідом його роботи змінюється їх значущість. Так, для початківця вчителя більш характерні рефлексія-до-дії і рефлексія-після дії, оскільки контроль рефлексії своїй дій і підсумкова рефлексія вироблених дій допомагають йому забезпечити ефективність діяльності в цілому. Володіння рефлексією - до-дії, більш характерне для досвідченого вчителя, який вже освоїв інші види рефлексивного аналізу, відображає його здатність бути включеним у все, що відбувається на уроці і знайомий з його професійної майстерності [47].

Важливо зауважити, що сучасній школі потрібен педагог, який прагне і вміє здійснювати управління власним професійним і особистісним розвитком. Це можливо при наявності розвиненої педагогічної рефлексії [16].

Безсумнівно, рефлексія впливає на розвиток особистості:

- по-перше, вона веде до цілісного подання, знання про зміст, способи і засоби своєї діяльності;
- по-друге, дозволяє критичне уявлення про себе і про свою діяльність;
- по-третє, робить людину (спеціаліста) суб'єктом своєї активності.

Таким чином, рефлексія допомагає майбутньому педагогу сформулювати одержувані результати, визначити цілі подальшої роботи, скоригувати свій професійний шлях.

Рефлексивне мислення в будь-якій сфері має важливе значення для вдосконалення практики. У робочих умовах рефлексія все частіше розглядається як важливий фактор організаційного навчання, навчання на

робочому місці та підвищення компетентності. Рефлексія передбачає багато складних навичок. Для кожного вчителя середовище навчання, де працюють учні, є найважливішим для заохочення рефлексивного мислення. Гнучкість – також найважливіший атрибут. Відсутність розуміння сильних і слабких сторін може обмежити здатність вчителів вдосконалювати свою педагогічну практику [34].

Відомо, що рефлексія, як важлива властивість професійного мислення викладача не піддається зовнішньому спостереженню. Серед численних педагогічних ситуацій є такі, які більшою мірою «провокують» вчителя вступити у рефлексивну позицію щодо них. До них належать проблемні, конфліктні ситуації, в яких вчитель стикається з необхідністю приймати рішення, перебуваючи в режимі «тут і зараз». На жаль, в таких умовах не завжди вдається знайти правильні рішення [31].

Однак у нинішній ситуації особливе значення набуває не помилка вчителя сама по собі, а, швидше, його подальша поведінка.

А. Бізяєва пояснює бажання вчителя, який допустив будь-яку очевидну для інших помилку, наполягати на своїй неправоті, обґрунтувати свою позицію, виявляється ознакою недостатнього професійного висвітлення вчителів. Така система викладача спрямована на захист свого «Я», його професійної гордості у складній для нього ситуації. Проте вона вказує на менше усвідомлю вчителя своєї поведінки [2].

Вчитель який рефлексивно підходить до своїх професійних помилок, дає змогу нам відокремити їх від нього самого як особистості («Я – особистість. Буває, що я роблю помилки, але це не означає, що мої помилки – це «Я»). Розмежування власних проблем від себе до до самовизнання та аналізу. Це в свою чергу позбавляє вчителя від зростання гордості, вразливості до інших думок про нього, поліпшенню самосвідомості [13].

Відсутність рефлексії у вчителя також розглядається як рішення, яке викладач повинен прийняти в безпосередньому контакті з учнями, дійти до спільного розуміння. Більшість дослідників, які приймають інтерактивні рішення, визнають, що вчителі більше рефлексують у цій ситуації, ніж покладаються на інтуїцію чи розум, і обирають простий підхід, а не раціональний [25].

Серед найпоширеніших ознак неефективних дій вчителя в ситуації прийняття рішень М. Кашапов виділяє наступне:

- труднощі з прийняттям точки зору іншої особи;
- нечутливість мислення вчителя до проблем, що виникають у процесі реалізації рішення (низька здатність до синхронного відображення);
- егоцентризм мислення вчителя (вчитель розробляє та виконує навчальні дії, не рефлексивно співвідносячи їх з учнем, на якого вони спрямовані, внаслідок чого учень виявляється «об'єктом» освітнього процесу і тому приймає пасивне положення);
- стереотипне мислення вчителя (приймаючи рішення у конфліктній ситуації, вчитель не в змозі розмірковувати над позиціями всіх учасників цієї ситуації і тому стає в'язнем професійних стереотипів, обґрунтовуючи свою поведінку судженнями на кшталт «вони не хочуть вчитися», «у них одне гуляння на умі», «вони ледачі і дурні»);
- «закритий інтелект» (коли вчитель не розуміє того, чого не хоче розуміти, і не намагається зрозуміти, що з ним відбувається);
- недалекоглядність рішень вчителя (нездатність піднятися вище фактів, що виходять за межі, які визначаються низьким рівнем прогностичної рефлексії);

- імперативний (категоричний, суворий у судженнях, внутрішня позиція «Я завжди правий» за неможливість замислитися над позицією іншої особи) тощо [13].

Якщо проаналізувати недостатність розвитку педагогічної рефлексії з позицій наслідків, до яких вона призводить, то доречно навести відому фразу С. Рубінштейна про вчителя, який «не знаючи, як досягнути внутрішній сенс вчинків дитини, мотиви її вчинків та внутрішнє ставлення до поставлених перед нею завдань, насправді працює сліпо» [35, с. 188].

Однак не менш важливим за своїми наслідками є низький рівень професійної рефлексії вчителя по відношенню до самого себе (авторефлексія). Адже це призводить до того, що вчителі «не усвідомлює відмінних рис своїх власних розумових здібностей. Вони вважають свої методи мислення визнаними і несвідомо приймають їх як критерії при оцінці процесів мислення інших. Звідси бажання підтримувати в учні все, що відповідає цій структурі розуму, і нехтувати чи не розуміти того, що йому не відповідає [7].

Будь-хто, навіть люди, далекі від шкільних проблем, підтверджують, що особистість самого вчителя має великий вплив на інтерес учнів до навчання. Однак на практиці далеко не всі вчителі усвідомлюють, а тим більше, враховують цей психологічний фактор у навчальному процесі [48].

На жаль, є й інші аспекти професії вчителя, які є вразливими через відсутність рефлексивних здібностей. Так до аналізу не включаються і результати взаємодії та впливу на учнів, їх реакцію дії вчителя.

Загалом можна сказати, що на якість педагогічної роботи впливає відсутність рефлексії, втрата її психологічної основи – спрямованості учня свідомості вчителя. У професійній свідомості вчителя залишається замкнутою і рефлексивною дугою, яка повинна включати системні зв'язки його діяльності «вчитель – учень» і керувати кожним його кроком [8].

Діяльність нерелексивного вчителя – це характер належним чином організованого технологічного процесу трансляції первинної інформації, найважливішим результатом якого є найвищі показники засвоєння учнями матеріалу. Пріоритет сучасної школи орієнтований на розвиток учня, розвиток його інтелектуального потенціалу.

Таким чином, концепція спеціально орієнтованого навчання в якості основної ідеї базується на спеціальному, тонкому навчальному процесі. Змістом такого досвіду є прояв розуміння, раціональної та практичної діяльності, а також емоційних кодів, включаючи особливе розуміння, установки, стереотипи учня.

Зрозуміло, що можна реалізувати впровадження спеціально орієнтованої освіти, до високого професіоналізму вчителя, який можна зрозуміти, «розшифрувати» розуміння та спеціальність кодексу та включити до своєї освіти.

Зрозуміло, що повна реалізація навчання, орієнтованого на учня, передбачає, що вчитель є високопрофесійним, здатним зрозуміти, «відкрити» та залучити емоційні та особистісні коди своїх учнів, знайти спільну мову та покращити атмосферу в класі. Релексивна здатність – це той професійний практичний інструмент, який дозволяє вирішувати такі проблеми. Недостатній рівень її прояву, на жаль, заважає успішному впровадженню освітніх реформ. Таким чином, проблема розвитку педагогічної релексії набуває не тільки професійного, а й широкого соціального змісту.

Вирішення цієї проблеми на практичному рівні пов'язане з необхідністю вивчення зовнішніх і внутрішніх умов, що визначають розвиток релексивних здібностей педагога.

Висновки до першого розділу

Поняття рефлексія виникло в філософії і означало процес роздуми індивіда про те, що відбувається в його власній свідомості. Рефлексія містить: побудову умовиводів, узагальнень, аналогій, зіставлень і оцінок; переживання, пригадування; розв'язання проблем.

Рефлексія – це співвіднесення себе, можливостей свого «Я» з тим, чого вимагає обрана професія; в тому числі – з існуючими про неї уявленнями. Ці уявлення рухливі – вони розвиваються. Наукове поняття – педагогічна рефлексія – є об'єктом вивчення психології, філософії, педагогіки.

В педагогічній практиці рефлексія – це інтелектуальна та емоційна діяльність під час якої вчитель осмислює свій досвід викладання з метою отримання цілісного уявлення про оптимальний вибір шляхів та методів роботи на уроці отримання якісних результатів учіння.

Таким чином, під рефлексією педагога ми розуміємо інтегральне особистісне утворення, яке включає в себе структурні компоненти особистості педагога, що визначають саморозвиток професійної діяльності.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ РОЗВИТКУ НАВИЧОК РЕФЛЕКСІЇ ВЧИТЕЛЯ

2.1. Опис методик діагностики стану розвитку рефлексії вчителів

Дослідження проводилося на базі Опорного закладу «Коноплянської ЗОШ I-III ступенів, Конолянської сільської ради». У дослідженні взяли участь 36 педагогів.

Для визначення початкового рівня рефлексії педагогів нами реалізована методика діагностики рефлексії А. Карпова (Додаток А).

Методика складається з 27 тверджень, на які передбачені сім варіантів відповідей: абсолютно невірно; невірно; скоріше так; не знаю; скоріше вірно; вірно; абсолютно вірно. Кожному варіанту відповіді присуджено певну кількість балів від 1 до 7 відповідно.

З 27 тверджень 15 є прямими, інші 12 – зворотні твердження. Сума балів, отримана складанням в прямих питаннях цифри, відповідної відповідей, а в зворотних – значення, замінені на ті, що виходять при інверсії шкали відповідей (тобто $1 = 7, 2 = 6, 3 = 5, 4 = 4, 5 = 3, 6 = 2, 7 = 1$), перекладається в шкалу стіною від 0 до 10, які вказують на рівень розвитку рефлексії.

Характер мотивації професійної діяльності визначено за допомогою тесту «Мотивація професійної діяльності» К. Замфіра в модифікації А. Реана (Додаток Б). Тест складається з семи питань, які потрібно оцінити на власну значимість за п'ятибальною шкалою (1 балл – в дуже незначній мірі, 2 – в незначній мірі, 3 – не в великий, але і не малій мірі, 4 – у великій мірі, 5 – в дуже великій мірі). По кожному мотиваційному бажанню рахується середній бал.

Рівень потреби в саморозвитку та самоосвіті вимірювався за допомогою тесту на оцінку потреби в саморозвитку та самоосвіті В. Андрєєва (Додаток В). Тест складається з 18 питань, спрямованих на активізацію самооцінки і самоаналізу тестованого, із запропонованими варіантами відповідей, кожне з яких має вагу від 1 до 3 балів. Сумарна кількість балів свідчить про рівень розвитку здатності до самоосвіти і саморозвитку.

Розвиток професійної рефлексії педагогів був діагностований за допомогою тесту, розробленого Т. Юровою «Розвиток професійної рефлексії педагогів» (Додаток Г). Тест включає 9 питань, 8 з яких мають варіанти відповідей: «так», «ні», «важко відповісти», і одне відкрите питання, в якому потрібно дати визначення рефлексії.

Діагностика сформованості професійної рефлексії педагогів здійснена на підставі методики, запропонованої О. Калашніковою (Додаток Д). Методика складається з 34 питань, на які потрібно відповісти «так» чи «ні». Питання спрямовані на самопізнання, самоаналіз. Якщо співвіднести свої відповіді з запропонованими автором відповідями, і, порахувавши кількість тих, що збіглися, можна визначити рівень розвитку професійної рефлексії педагога: низький, середній, високий.

2.2. Діагностика сформованості навичок рефлексії вчителів

Результати визначення початкового рівня рефлексії педагогів за методикою А. Карпова на констатуючому етапі представлені в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Визначення початкового рівня рефлексії за методикою А. Карпова

Стени	Кількість педагогів	Рівень
0	0	Низький
1	1	Низький

Продовження таблиці 2.1

2	4	Низький
3	6	Низький
4	6	Середній
5	12	Середній
6	13	Середній
7	7	Високий
8	1	Високий
9	0	Високий
10	0	Високий

Таким чином, у 11 педагогів (22 %) виявлено низький рівень рефлексії, у 31 вчителя (62 %) середній рівень рефлексії і у 8 педагогів (18%) рефлексія розвинена на високому рівні.

Про високий рівень розвитку рефлексії здібностей педагогів свідчить володіння широкою ерудицією, педагогічною інтуїцією, володінням високорозвиненим інтелектом, високим рівнем моральної культури, володіння новітніми технологіями в галузі навчання та виховання дітей, гнучкістю мислення, творчим підходом до своєї діяльності.

Також важливою є потреба в постійному саморозвитку, здатність найповніше і адекватно відобразити педагогічну дійсність у своїй свідомості, оцінити педагогічну ситуацію та своє місце у цьому процесі, прийняти обґрунтоване рішення.

У більшості педагогів виявлено середній рівень розвитку рефлексії. Середній рівень характеризується схильністю до рефлексії, інтересом до самопізнання та самонавчання, схильністю до вирішення соціально-

педагогічних проблем, завдання на основі рефлексивного аналізу, позитивним ставленням до своєї професії.

Педагоги усвідомлюють важливість знань про категорію «рефлексія», виявляють до них інтерес, володіють психолого-педагогічними знаннями, які розкривають сутність та закономірності рефлексії. Крім того, відчують незначні труднощі при аналізі та осмисленні соціально-педагогічних ситуацій, протиріч, що виникають у судженнях, епізодично присутня категоричність.

Педагоги мають широкий спектр рефлексивних навичок, вміння розпізнавати й рефлексувати здібності учасників соціально-педагогічних ситуацій, але рефлексивна діяльність завжди доречна і умісна. Учителі мають гарні навички самопізнання, самоспостереження, аналізу ставлення до об'єкта пізнання, розпізнавати ситуацію.

22% педагогів продемонстрували низький рівень рефлексії. Низький рівень відображення рефлексії характеризується постійною відсутністю бажання рефлексувати, відсутністю інтересу до саморозвитку та самоосвіти, низьким бажанням вирішувати соціально-педагогічні проблеми на основі аналізу рефлексії. Знання про категорію «рефлексія», її види та функції є фрагментарними, частковими.

Викладачі цієї підгрупи мають значні труднощі в аналізі та розумінні соціально-виховних ситуацій, що характеризуються непослідовністю в оцінюванні та іншими проблемами. Навички рефлексії розвинені частково, важко визначити та відобразити здібності учасників у соціально-освітньому контексті, а рефлексійна діяльність є безсистемною. У вчителів із низьким рівнем мислення частково розвинена самосвідомість, самоаналіз і вміння повно відобразити своє ставлення до об'єкта пізнання.

Результати мотиваційних вподобань співробітників на констатуючому етапі представлені в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Мотиваційні вподобання педагогів

№	Мотиваційні вподобання	Середня кількість балів
1	Грошовий зарібок	3,71
2	Прагнення кваліфікаційного росту	2,45
3	Прагнення завжди уникати критики з боку керівника або колег	3,25
4	Прагнення уникнути проблем та інших клопітних ситуацій	3
5	Потреба здобути соціальний престиж і повагу від інших	4,23
6	Задоволеність процесом і результатом роботи, Комфорт	4,25
7	Можливість вільно виконувати свої дії та самореалізовувати свою діяльність	4,5

Діагностика показала найнижчий бал за трьома мотиваційним перевагам: прагнення до просування по роботі (2,45 бали), прагнення уникнути можливих покарань або неприємностей (3 бали), прагнення уникнути критики з боку керівника або колег (3,25 бали).

Результати тесту на оцінку потреби в саморозвитку та самоосвіті В. Андрєєва на констатуючому етапі представлені в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Рівень оцінки здатності до саморозвитку та самоосвіти (тест В. Андрєєва)

Рівень здатності до саморозвитку та самоосвіти	Число педагогів відповідного рівня	Відсоток педагогів відповідного рівня від загального числа педагогів
Дуже низький	0	0%
Низький	5	10%

Продовження таблиці 2.3

Нижче середнього	7	14%
Трохи нижчесереднього	6	12%
Середній	12	24%
Трохи вище середнього	10	20%
Вище середнього	7	14%
Високий	3	6%
Дуже високий	0	0%

Результати діагностики показують, що 42 (84%) педагогів школи мають приблизно середній рівень оцінки здатності до саморозвитку та самоосвіти. Крім того, тест виявив 5 (10%) педагогів, що має низький рівень оцінки здатності до саморозвитку та самоосвіти. Педагогів з високим рівнем оцінки здатності до саморозвитку та самоосвіти 3 (6%).

Більшість педагогів іноді прагнуть вдосконалюватись, стати більш відкритими, аналіз своїх вчинків і помилок відбувається з чієюсь допомогою, саморозвитком займаються не завжди.

Деякі педагоги не вірять у свої можливості, не рефлексують і не аналізують свій досвід, вчинки, уникають відповідальності та пов'язаного з нею просування кар'єрою. У маленького відсотка педагогів спостерігається активний розвиток, прагнення до пізнання себе, є віра в себе, бажання саморозвиватися, дискутувати з питань, що цікавлять.

Отже, педагоги школи потребують підвищення рівня оцінки здатності до саморозвитку та самоосвіти.

У таблиці 2.4 представлені результати тесту Т. Юрової.

Таблиця 2.4

Розподіл вчителів за рівнем сформованості професійної рефлексії педагогів (тест Т. Юрової)

Рівень сформованості критерію	Кількість педагогів (відсоток)
Низький	13 (26%)
Середній	28 (56%)
Високий	9 (18%)

З таблиці випливає, що більшість педагогів школи мають недостатні знання про рефлексію, а поняття рефлексія в тесті не розкрито повністю жодним педагогом. Отже, необхідно організувати роботу з роз'яснення педагогам даного терміна, його значення в їх професійній діяльності, акцентувати увагу на способах і методах здійснення рефлексії.

Результати методики визначення рівня сформованості рефлексії педагогів, запропонованої О. Калашніковою представлені в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Розподіл вчителів за рівнем методикою «Визначення рівня сформованості рефлексії педагогів» (тест О. Калашнікової)

Рівень сформованості критерію	Кількість педагогів (відсоток)
Низький	15 (30%)
Середній	30 (60%)
Високий	5 (10%)

Діагностика рівня сформованості рефлексії педагога за методикою О. Калашнікової виявила, що близько 60% педагогів школи мають середній

рівень розвитку рефлексії, 10% – високий рівень, а 30% педагогів – низький рівень розвитку рефлексії.

Висновки до другого розділу

Таким чином можна зробити висновки, що за результатами емпіричного дослідження однією з головних причин низьких показників щодо сформованості педагогічної рефлексії є недостатньо сформований рівень мотивації до навчальної діяльності; малий об'єм часу, який педагог може спрямувати на розвиток та самоосвіту; відсутність розуміння рефлексивної роботи як необхідного виду практичної діяльності для саморозвитку та самовдосконалення особистості.

Деякі педагоги не вірять у свої можливості, не рефлексують і не аналізують свій досвід, вчинки, уникають відповідальності та пов'язаного з нею просування кар'єрою. «Замкнутий інтелект» (коли вчитель не розуміє, чого не хоче зрозуміти та не намагається усвідомити, що з ним відбувається).

Можливе вирішення такої ситуації на практичному рівні пов'язане з необхідністю виявлення зовнішніх і внутрішніх умов, що проявляють розвиток рефлексивних схильностей педагога. Очевидно, що лише глобальний та комплексний прояв, заснований на провадженні знань про психологічні критерії рефлексивної діяльності та особливості зовнішнього середовища, що стимулюють її прояв, дасть можливість побудувати психологічно компетентну стратегію розвитку рефлексії вчителя.

На процес розвитку рефлексії педагога впливає його психологічний розвиток, здібність аналізувати та оцінити власні можливості; урахування наявних знань, умінь та якостей; здібність осмислювати власні

інтереси; уміння виявляти основні пізнання та обирати форми самоосвіти, планувати та формувати діяльність, робоче місце; уміння критично оцінювати переваги та недоліки власної роботи.

РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РОЗВИТКУ НАВИЧОК РЕФЛЕКСІЇ ВЧИТЕЛЯ

2.1. Характеристика педагогічних умов розвитку навичок рефлексії вчителів

Для того, щоб обґрунтувати педагогічні умови розвитку навичок рефлексії вчителів спочатку проведемо пояснення та тлумачення понять «умова» та «педагогічна умова» на які опираємось.

Звернувшись до Великого тлумачного словника сучасної української мови, слово «умова» визнається як обставина, яка уможливорює здійснення, створення чого-небудь або сприяє чомусь [4].

О. Цокур розглядає педагогічну умову як «зовнішню передумову для існування й розвитку явищ» [42, с. 23]. На думку Л. Яновської, педагогічні освітні умови – це сукупність кроків, завдань, об'єктів і мір, що необхідні для здійснення дослідницького процесу [45].

За З. Курлянд, «якщо одне явище викликає інше, то воно є причиною; якщо явище взяємопов'язане з іншим явищем у процесі розвитку цілого і взаємодіє, до якого воно належить, то воно є чинником; якщо явище обумовлює існування іншого явища, воно є умовою» [21].

Першою педагогічною умовою, що сприяє розвитку навичок рефлексії вчителів, вважаємо удосконалення теоретичної підготовки вчителів до здійснення рефлексії. Сутність цієї умови полягає у доповненні та розширенні тематики педагогічних нарад, засідань методичних комісій та інших заходів шляхом доповнення питаннями, що сприятимуть розширенню знань вчителів щодо процесу рефлексії, розумінню її ролі у професійній діяльності вчителів, обізнаності щодо видів рефлексії та етапів її проведення.

Підстави для припущення щодо ефективності цієї умови закладені у висновках наукових репрезентацій, присвячених питанню професійної рефлексії вчителів та результатах анкетування.

Пропонований напрямок роботи з вчителями має сприяти набуттю та засвоєнню педагогами знань про рефлексію, про взаємозумовленість процесів особистісного та професійного саморозвитку та рефлексивних процесів, про можливість розвитку рефлексії.

Ми вважаємо, що другою педагогічною умовою розвитку навичок рефлексії вчителів є створення рефлексивного середовища у закладі загальної середньої освіти.

Рефлексивне середовище – це своєрідна система умов розвитку особистості, вона відкриває для неї можливість самодослідження та самокорекції соціально-психологічних та професійних ресурсів. Функція такого типу середовища – сприяти виникненню у людини потреби у рефлексії [33].

А. Бізяєва говорить про «рефлексивно-інноваційне середовище», в якому стимулюється співтворчість, створюються умови для вибору, внаслідок чого відбувається зміна уявлення про себе як особистість та професіонала. Мета створення рефлексивного середовища: усунення відчуженості вчителя від навчального процесу та розвиток рефлексії вчителя як способу життя (здійснення діяльності) [2].

Основними напрямками роботи у рефлексивному середовищі є:

- робота з екзистенційними явищами, значеннями та цінностями вчителя для окремої діяльності;
- здійснення психологічно безпечної (несудимої) діагностики професійних якостей та використання отриманих результатів для їх професійного розвитку;
- розвиток творчої унікальності вчителя [41].

Саме у таких взаємних переходах суб'єкт-об'єктних відносин у суб'єкт-суб'єктні укладаються механізми розвитку рефлексії вчителя.

Значну цінність мають міжсуб'єктивні стосунки між учителем та учнем. Вони забезпечують компіляцію сил, єдність дій та взаємозв'язок діяльності її учасників-виконавців. В цих умовах розкриваються як сила і можливості учнів, їх досвід, їх внутрішні ресурси, так і педагогічна майстерність вчителя, досягнення вищих результатів.

Взаєморозуміння, співробітництво, співтворчість стають результатом міжсуб'єктивних відносин у рефлексивній діяльності. Рефлексія є найважливішою характеристикою міжсуб'єктивних відносин, оскільки рефлексія здатна бути механізмом пізнання не лише своєї, а й чужої свідомості.

Щоб краще зрозуміти сферу рефлексивної діяльності потрібно звернутися до праць Г. Щукіної з теорії діяльності в педагогіці. Вони дають змогу виявити потенційні рефлексивні види діяльності для формування особистості в навчально-виховному процесі.

Отже, рефлексивна діяльність характеризується наступним: вона характеризується властивостями діяльності (цілеспрямованість, трансформаційний характер, об'єктивність, усвідомленість) і характеризується спільністю у побудові та методах, процесі діяльності та її кінцевих результатах.

У рефлексивній діяльності показниками засвоєння ефективності міжсуб'єктивних відносин можуть бути:

- адекватність відображення іншого,
- узгодженість позицій,
- інтерес один до одного,
- відносини взаємної відповідальності, підтримки тощо [39].

Рефлексивність лежить в основі соціально-перцептивних та комунікативних здібностей педагога та визначає рівень його професійної самосвідомості. Велику роль в становленні професіоналізму педагога грає педагогічне співтовариство та партнерські відносин між учасниками рефлексивної діяльності.

Участь у спільних проектах сприяє набуттю вмінь та розвитку здібностей, значимих у здійсненні професійної діяльності. У цьому роль колективного суб'єкта величезна. У педагогічному процесі навички рефлексії дозволяють його суб'єктам організувати і фіксувати результат стану розвитку, саморозвитку, і навіть причин позитивної чи негативної динаміки цього процесу.

Особливість відносин у педагогічному процесі за умов діяльності рефлексії передбачає також, як і вчитель, і учні виступають суб'єктами діяльності. Міжсуб'єктні відносини педагога та учня становлять значну цінність. Вони забезпечують складання сил, єдність дій та устремлінь. У умовах створюються умови самореалізації як педагога, і учнів. Результатом партнерських відносин у рефлексивній діяльності стають порозуміння, співробітництво, співтворчість.

Здатність до рефлексії становить сутнісну характеристику особистісних відносин, цим рефлексія може бути механізмом пізнання як свого, а й чужого внутрішнього світу.

У міру професіоналізації особистості співвідношення між зовнішніми та внутрішніми факторами змінюється у бік активності самої особистості. Створення оптимальних зовнішніх передумов посилює внутрішні передумови активності особистості, підвищуючи її суб'єктність, активність, креативність, що зумовлює її професійний розвиток особистості, саморозвиток як фахівця-професіонала.

Третя педагогічна умова розвитку рефлексії вчителя – це актуалізація педагогічної рефлексії та стимулювання вчителів до

саморозвитку. Рефлексія відображається у рефлексивній діяльності суб'єктивності позиції її учасників. Актуалізація рефлексії вчителя означає аналіз актуалізації потреби переосмислення своєї професійної позиції. Ця актуалізація передбачає, що через рефлексію вчителю вдається досягнути професію, допомогти побачити її з чужої точки зору, сформулювати правильне ставлення до неї і, нарешті, зайняти позицію поза нею, розсудливо обирати шляхи виконання проблем.[6].

Проблема актуалізації рефлексія вчителя дає змогу йому подолати педагогічний егоцентризм. Щойно знайдений особистий контент відкриває велику перспективу для внутрішніх змін, руйнує та відхиляє застарілі професійні стереотипи та відкриває шлях до подальшого професійного розвитку, педагогічного зростання.

«Рефлексія вчителя має потенціал для розвитку, дає змогу оцінити власні можливості, покращити педагогічну діяльність, дозволяє підняти її на вищий рівень за певних умов. Встановлено, що не відбувається спонтанного посилення рефлексивних властивостей мислення за рахунок накопичення професійного досвіду. Провідним чинником розвитку рефлексії вчителя є спеціально організовані умови навчання, засновані на аналітичному осмисленні свого практичного досвіду»[6].

3.2. Обґрунтування форм і методів розвитку навичок рефлексії вчителів.

Теоретичні дослідження та практика показують, що рефлексивність у процесі будь-якої діяльності, у тому числі й педагогічної, необхідна як молодому фахівцю, так і фахівцю, який досяг вершини професійної зрілості. Кожному з них, хоча й різною мірою, треба вміти оцінювати свої професійні та особисті плани та устремління, виявляти наявні професійні

здібності та резерви особистості, вивчати досвід свого професійного минулого та сьогодення, проектувати своє майбутнє.

Найбільш часто вживаними методами і прийомами, що дозволяють вивести вчителів у рефлексивну позицію по відношенню до їх професійної діяльності є:

- опорні програми спостережень за своїми діями в професійно значущих ситуаціях з подальшим аналізом отриманих результатів;
- ведення щоденникових записів, які фіксують події професійному житті з подальшим аналізом і осмисленням;
- перегляд занять вчителів, студентів з подальшим аналізом і самоаналізом [43].

Практика розвитку рефлексивних здібностей вчителів містить досить великий арсенал методичних засобів, прийомів і форм навчання. Найбільш часто застосовуваними стимулами до виведення вчителя в рефлексивну позицію по відношенню до своєї професійної діяльності і себе як її суб'єкта є:

- різноманітні ігрові прийоми (організаційно-діяльні ігри, імітаційні ігри та ін.), засновані на прийнятті учасниками на себе певну роль у вирішенні проблемної ситуації і груповому аналізі мали місце дій;
- кейс-метод (від англійського case– випадок, ситуація, справа), один з популярних активних методів навчання, що представляє собою ділову гру в мініатюрі. Цей метод заснований, як правило, на реальних подіях з професійного життя і передбачає активний пошук рішення запропонованої проблеми з подальшим обговоренням процесу і результату спільних дій всіх учасників [11].

На підставі розуміння професійно-педагогічної самосвідомості як виборчої діяльності, підпорядкованої задачі професійного самовизначення, як усвідомлення себе суб'єктом діяльності, у дослідженнях виділяються компоненти професійно-педагогічного свідомості, що виявляються у рефлексії:

- усвідомлення своєї приналежності до професійної педагогічної спільності;
- уявлення про рівень своєї відповідності професійним еталонам, про своє місце в системі професійно-педагогічних ролей;
- знання ступеня свого визнання у професійній групі; знання своїх сильних та слабких сторін, шляхів удосконалення, ймовірних зон успіху, стилю роботи;
- уявлення про себе та свою роботу в майбутньому.

Самосвідомість характеризується своїм продуктом – уявленням себе, Я-концепція вчителя. Я-концепція розуміється як відносно стійка, більшою або меншою мірою усвідомлена, що переживається як неповторна система уявлень про себе, на основі якої вчитель будує свою взаємодію з учнями і певним чином відноситься до себе [43].

Ще один напрямок, що склався за останні роки в практиці рефлексивної підготовки вчителів, пов'язаний з проблемою конструювання, створенні або корекції їх професійно-особистісних установок. Завдання перевернути свідомість вчителів «на учня», що є важливою умовою реалізації гуманістичного, особистісно-орієнтованого підходу та напрямку в навчанні, вирішується в умовах тренінгу (тренінг особистісного зростання, тренінг сенситивності, тренінг спілкування та ін.).

Синхронна або включена в дію рефлексія найбільш складна в оволодінні, яке актуалізується в процедурах, заснованих на механізмі децентрації, виходу в сторонню позицію по відношенню до поточної дії.

Серед вправ, що тренують такий вид рефлексії, найбільш доступним і досить ефективним прийомом є «рефлексія вголос» при вирішенні проблемної задачі.

Прогностична рефлексія має орієнтацію в майбутнє, але корінням сягає в наявний у людини досвід. Вона розвивається як при аналізі вчителями методичного задуму свого майбутнього уроку, так і при виконанні вправ, заснованих на аналізі умоглядно сконструйованих подій майбутнього за принципом «А що якби ...?».

Особливим завданням тренінгу є освоєння самої технології рефлексивного мислення, що здійснюється через систему різних процедур і вправ тренінгу, що дозволяють залучати вчителів в рефлексивний аналіз своїх дій, установок, поглядів, особистісних якостей, спонукати їх до дослідження власної поведінки і діяльності.

« Серед них можна виділити такі прийоми, як:

- «рефлексивний консиліум» - обговорення учасників (загалом або в малих групах) певної професійної проблеми, аналіз її основ, пошук альтернативних рішень, рефлексивне прогнозування їх ефективності тощо;
- «рефлексивні дебати» - використовується як гра, прийом за типом «сократичного діалогу»;
- «рефлексивне інтерв'ю» - прийоми спілкування, розвиваючи як «мистецтво задавати запитання», так і внутрішнє ставлення до пошуку вдумливих відповідей;
- «рефлексивні уроки» - методика авторства американського психолога Д. Крукшенко, адаптована до умов цього навчання, тощо» [9].

Наведені вище форми і метод розвитку навичок рефлексії педагогів, на наш погляд, доцільно використовувати в рамках методичної роботи з кадрами в школі.

В рамках методичної роботи вчителі здійснюють аналіз, самооцінювання, взаємооцінювання професійних дій і педагогічної взаємодії відповідно до педагогічних компетенцій в груповій та індивідуальній формах.

Осмислення педагогом подій, що виникають в освітньому процесі, внутрішня зосередженість на своєму професійному вдосконаленні, аналіз своїх професійних дефіцитів, успіхів і невдач дозволяє збагачувати професійні вміння, вибирати ефективні педагогічні технології, техніки для досягнення професійних і особистісних результатів.

В рамках методичної роботи взаємодія вчителів передбачає наступні компоненти рефлексії:

- 1) виявлення звичних для вчителів професійних дій, оцінювання професійних ускладнень, дефіцитів в освітньому процесі;
- 2) пошук, моделювання нових професійних дій;
- 3) програвання нових способів професійних дій в вправах, рольових іграх та обговореннях;
- 4) спільне осмислення з орієнтиром на реальну педагогічну практику;
- 5) індивідуальна і колективна рефлексія по процесу та результатах спільної діяльності педагогів в рамках методичної роботи [24].

Методична робота з кадрами в закладі загальної середньої освіти передбачає відсутність однозначного алгоритму і широке варіювання психологічної та методичної допомоги вчителям в залежності від конкретного освітнього закладу.

В даний час, в плани методичної роботи в школах практично не включаються заходи щодо діагностування та розвитку будь-яких професійних якостей, в тому числі і рефлексії.

З огляду на значимість рефлексії для вдосконалення професійної компетентності педагогічних працівників, вважаємо за необхідне включення напрямків, спрямованих на розвиток рефлексії педагогів, в план методичної роботи з кадрами в школі.

Для розвитку рефлексії педагогів ми прагнули до вирішення наступних завдань:

- дати педагогам мету для особистісно-професійного саморозвитку, механізмом якого є рефлексія;
- виробити прагнення вчителів до розвитку рефлексії як необхідної умови для успішної самореалізації в особистісному і професійному плані;
- розкрити якісні та рівневі характеристики рефлексії педагогів, які надають вплив на ефективність їх професійної діяльності;
- допомогти вчителю усвідомити свої професійні можливості, особистісні якості, звертаючись до власних рефлексивним механізмам, і визначити стратегію власного особистісного та професійного зростання.

Беручи до уваги вищесказане, вважаємо, що провідним чинником в розвитку рефлексії педагогів може стати реалізація педагогічних умов розвитку рефлексії вчителів. Проаналізувавши наявний в школі план методичної роботи нами був розроблений цикл заходів з метою реалізації напрямку методичної роботи «Розвиток навичок рефлексії вчителів» (Додаток Е). розробка і реалізація спеціального циклу заходів, спрямованого на розвиток навичок рефлексії педагогів. Зміст напрямку методичної роботи «Розвиток рефлексії педагогів» нами було реалізовано з

педагогами освітнього закладу «Коноплянської ЗОШ I-III ступенів, Коноплянської сільської ради».

Пропонований напрямок методичної роботи сприяє набуттю і засвоєнню педагогами знань про рефлексію, про взаємозумовленість процесів особистісного та професійного саморозвитку і рефлексивних процесів, про можливості розвитку рефлексії в професійній діяльності. Практична реалізація напрямку методичної роботи здійснювалася розділами:

1. «Базовий розділ» спрямовано на розвиток рефлексії у професійній діяльності вчителів;
2. Розділ «Активізація професійних ресурсів педагогів» сприяє розвитку рефлексії учасників експерименту;
3. Розділ «Рефлексія досягнень» забезпечує розвиток рефлексії педагогів.

Базовий розділ включає в себе теоретичні основи феномена «рефлексія», розкриває поняття «рефлексії», її сутність; знайомить з типами і видами рефлексії, прийомами рефлексивного мислення, способами рефлексивної діяльності, призводить педагогів до розуміння рефлексії як професійно і особистісно значущої якості вчителя.

Розділ активізації професійних ресурсів педагогів повинен сфокусувати увагу учасників на власній особистості, на своїх переживаннях, думках, на своїх уявленнях про самого себе, свої мотиви і цінності професійної діяльності.

Третій розділ напрямки методичної роботи «Розвиток навичок рефлексії педагогів» - рефлексія досягнень – спрямований на реалізацію отриманих знань про рефлексію і рефлексивні прийоми в практичній діяльності педагога з подальшим обговоренням та аналізом в групі. Цей блок дозволить педагогам провести рефлексивний аналіз (самоаналіз) власної педагогічної діяльності; аналіз сприйняття власної діяльності

іншими учасниками освітнього процесу, здійснити суб'єктивне відтворення внутрішнього світу партнера.

План реалізації включає наступні заходи:

- Вступне заняття. Рефлексія педагога.
- Який мій рівень рефлексії?
- Розділ 1. Базовий. Що я знаю про рефлексію педагогів? (Додаток Є)
- Розділ 2. Активізація професійних ресурсів. Чому я педагог? (Додаток Ж)
- Хочу вчитися і «рости»!
- Розділ 3. Рефлексія досягнень. Які якості професійно-значущі для педагога? (Додаток З)
- Як я здійснюю рефлексію в своїй професійній діяльності? (Додаток И)
- Підсумкове заняття. Як змінилася моя рефлексія моєї професійної діяльності?

В методичній роботі використовувалися наступні форми і методи проведення:

- лекція з елементами бесіди,
- анкетування
- тестування,
- бесіда,
- обговорення,
- практикум,
- тренінг,
- самоаналіз уроків і аналіз уроків колег,
- метод рефлексивних контрастів.

Вступне заняття «Рефлексія педагога» було проведено у вигляді лекції, на якій порушені наступні питання рефлексії педагогів: Поняття «рефлексія», «рефлексія». Розвиток знань про рефлексію в психології та педагогіці в онтогенезі. Класифікація рефлексії та педагогічної рефлексії, її функції. Роль і місце рефлексії в діяльності вчителя і ін.

Розділ 1 «Базовий», своєю метою ставить розвиток рефлексії педагогів. Заняття «Що я знаю про рефлексію педагогів?» – це практикум, що перевіряє засвоєння педагогами знань про професійну рефлексію педагогів, отриманих в ході проведення вступного (лекційного) заняття.

Заняття направлено на виділення рефлексивної діяльності з обсягу своєї психічної діяльності, на розуміння себе, що знаходиться в процесі рефлексії. Це забезпечують практичні завдання щодо негайного входження в процес рефлексії.

Такими завданнями є:

1. Відповіді на питання рефлексивного характеру про свою професійної діяльності
2. Навчання педагогів вправі «Хто я?», що спонукає проводити рефлексивний аналіз, насамперед себе, а потім, оцінюючи тимчасові зміни у відповідях, відзначати свій розвиток, удосконалення.
3. Вправа «Мої вчителі» дозволяє, ґрунтуючись на власному минулому досвіді дати рефлексивний аналіз успішності власних вчителів і, визначивши причини їх успішності, постаратися застосувати ці знання у розвитку своєї професійної діяльності.
4. Завдання на рефлексивний аналіз змін самооцінки професійної діяльності вчителя в залежності від зовнішніх умов

Це завдання вимагає від вчителів провести переоцінку відповідей на запитання про професію вчителя, про свої професійні якості, про

свої професійні можливості залежно від умов, у яких ці питання задаються собі, при влаштуванні працювати у престижну школу.

Проводиться обговорення причин розбіжностей відповідей за різних зовнішніх умовах.

Наприкінці заняття підбивається підсумок про визначення професійної рефлексії педагога, у ролі в професійній педагогічній діяльності, наводяться приклади рефлексії з власного педагогічного досвіду.

Розділ 2 «Активізація професійних ресурсів», спрямований на розвиток рефлексії педагогів. Заняття «Чому я педагог?» проводиться у формі тренінгу та направлено на проведення рефлексивного аналізу власних мотивів, потреб, цінностей до професійної педагогічної діяльності і включає в себе практичні моменти:

1. Методика "Я - Інший, Кар'єра - Справа". Це тест, визначальний напрямком особистості Я, Інший, Кар'єра, Справа.

2. Вправа «Девіз» пропонує учасникам «побачити» людину за тим чи іншим девізом і описати його (зовнішність, характер, життєві установки), а також вибрати собі девіз чи придумати його. Вправа дозволяє навчитися проводити рефлексивний аналіз іншої людини володіючи знаннями про його життєву позицію, проаналізувати себе на свою життєву позицію.

3. Вправа «Визначаємо пріоритети». Тут освітянам пропонується, використовуючи рефлексію своєї професійної діяльності, вибрати найбільш ціннісний напрямок діяльності вчителя (себе) школі та запропонувати можливі варіанти його втілення у життя.

4. Завдання «Актуальні потреби» пропонує освітянам проранжувати список потреби зменшення значимості собі. Потім, на підставі тієї чи іншої позиції потреби, можна встановити, яка з потреб для конкретної людини сьогодні є актуальною: фізіологічні потреби, душевні чи соціальні потреби, потреби самореалізації та визнання.

5. Вправа «Перехресний допит» вимагає від педагога відповіді. Запитання: Для чого ми працюємо? Які потреби ми задовольняємо з допомогою роботи? І визначає найважливішу причину відповідей на ці питання. Після чого кожен учасник тренінгу задає уточнюючі дані причинупитання. Таким чином, у кожного учасника тренінгу відбувається усвідомлення справжніх мотивів своєї професійної діяльності, які визначають її успішність.

Друге заняття розділу активізація професійних ресурсів «Хочу вчитися та «рости»!» покликане дати поштовх до саморозвитку та самоосвіти. Заняття організоване у формі лекції з елементами бесіди, і навіть у ньому кожен учасник експерименту виступив із міні-презентацією своєї науково-методичної діяльності.

У лекційній частині заняття розглядаються такі питання як: поняття «самоосвіта», що становлять процес самоосвіти педагога, види діяльності, що становлять процес самоосвіти, результат самоосвіти. Далі учасники по черзі представляють тему своєї індивідуальної науково-методичної роботи, за планом: чому зацікавила ця тема, коротко в чому суть, перспективи дослідження? Чи є проблеми у вивченні теми, які? Обговорюються шляхи вирішення проблем.

Актуалізація процесу саморозвитку проводиться, використовуючи вправи:

1. Вправа «Зате...» спрямований на зниження рівня фрустрації або стресу, допомагає знайти можливі шляхи вирішення стресових або конфліктних ситуацій. Учасники на папері записують не дозволені стресові або конфліктні ситуації. Потім, використовуючи оберти: «зате...», «може бути і гірше!», «Не дуже й хотілося, тому що...» або «здорово, адже тепер ...» кожен наводить якнайбільше доводів до того, що дана ситуація зовсім не важко, а проста, смішна або навіть вигідна. Пропонуються шляхи вирішення цих ситуацій, тим самим педагоги поповнюють свій багаж

вирішення проблем, а також вчать здійснювати рефлексію проблем як своїх, так і чужих.

2. Процедура "Планування майбутнього". Учасники пробують скласти проєкцію сфер свого життя (сімейна, професійна, дозвілля) через 10 років. Потім необхідно припустити, що потрібно для досягнення цих поставлених цілей найближчим часом? А також потрібно відповісти на запитання, щоб оцінити свої сильні та слабкі сторони, переваги та недоліки які можуть вплинути на успішність досягнення різних цілей. Вирішити проблеми цих недоліків та знайти оптимальні шляхи вирішення їх. Віднайти всі зовнішні перешкоди на шляху до цілей. Визначити шляхи подолання зовнішніх перешкод. Оцінювати вибір у різних аспектах життя (у разі нездоланих перешкод або глибоких конфліктів між цілями з різних життєвих ситуацій).

Таким чином, це вправа як вчить педагогів планувати свій розвиток, а й проводити рефлексивний аналіз планів.

3. Техніка «Недільний вечір» – це своєрідне домашнє завдання, яке сприятиме особистісному зростанню педагога, кристалізації його інтереси. Суть техніки проста. Потрібно лише одне, привчити себе, своїх близьких та друзів до того, що вечір неділі – це ваша особиста час. Час заняття собою. Вільний недільний вечір дозволить знайти час для реалізації своїх інтересів або набути нових знань. Так педагог отримає час для саморозвитку.

Розділ 3 «Рефлексія досягнень», спрямована на розвиток рефлексії педагога, реалізується двома заняттями, перше, що проводиться в вид тренінгу називається «Які якості професійно-значущі для педагога?», передбачає вправи на розвиток, перш за все, якостей особистості, необхідних при здійсненні педагогічної діяльності.

Друге заняття розділу називається «Як я здійснюю рефлексію в своїй професійної діяльності?». Це самоаналіз уроків і аналіз уроків колег, а також рефлексивний аналіз сприйняття себе учнями та їх батьками.

Підсумкове заняття, назване «Як змінилася моя рефлексія?», направлено на діагностику змін у розвитку всіх критеріїв рефлексія педагога. Заняття проводилося в формі повторного тестування розвитку критеріїв, за формами і методам обраних діагностик.

Вправи, що входять у цей тренінг:

1. Вправа «Я – реальний, Я – ідеальний» спрямована на самоаналіз якостей учасників. Тут із запропонованого списку якостей необхідно відзначити ті, що присутні у самих педагогів (9якостей). Далі кожен педагог зачитує, які якості він вибрав. Обговорення вправи відбувається з питань: Які проблеми викликало виконання цього завдання? Які з цих якостей є професійно важливими для вчителя? А також вчителям пропонується доповнити представлений перелік якостей.

2. Вправа «Ідеальний вчитель» є переліком визначень, яким має бути хороший класний керівник. Учасникам, на свою думку, необхідно відзначити вірні з представлених визначень та помилкові. Сума позитивних та негативних відповідей певні питання відбиває рівень сформованості професійно важливих якостей. За результатами цієї вправи у 35 осіб (75%) виявлено високий рівень розвитку професійно важливі якості.

3. Вправа на виявлення стилю спілкування містить різні ситуації, де учасники тренінгу мають поставити плюс, якщо реагують схожим чином. Сума відповідей відповідає певного типу спілкування: глухар, ментор, вразливий, партнер. За результатами вправи виявлено, що 39 осіб (83%) на кштал спілкування є «партнером» даний тип спілкування охарактеризовано наступним чином: педагог перебуває у діалозі з учнями, вловлює зміни у психологічному стані учнів та гнучко реагує на них.

Особливості партнерської поведінки - здатність встановлювати теплі, неформальні контакти з аудиторією із збереженням рольової дистанції, доброзичливий інтерес та увага до учнів, підтримка їх ініціативи. Результат

підвищення навчальної мотивації, інтерес до особистості вчителя та його предмету, умови для повноцінного особистісного розвитку учнів.

Використовувалися нестандартні форми аналізу:

- «Портфель оцінювання»,
- «Кошик побажань та порад» та інші.

Для вдосконалення рефлексивних якостей усім етапам з метою досягнення найефективніших результатів застосовувалися такі інноваційні технології навчання:

- діалогічні технології комунікативне середовище, простір, співпраця;
- структурно-логічні технології або послідовна організація дидактичних завдань, вибір шляхів їх вирішення та оцінка результатів;
- комп'ютерні технології використовуються через різноманітні навчальні програми (інформація, навчання, розвиток, управління), що застосовуються в дидактичних системах (супервізор - комп'ютер - викладач).

Використання цих технологій сприяє поглибленню якості мислення: самосвідомості, внутрішнього світу, оцінці якості своїх станів і якостей, які підтримують самоорганізацію чи саморефлексію особистості, підвищують саморефлексію, самоосвіту.

Ефективність посилення ділових ігор підвищили за допомогою усних психолого-просвітницьких оглядів, круглих столів, вечорів запитань і відповідей, анонсу книг і публікацій, методичних діалогів, диспутів і виступів з проблемних питань, вирішувалися тематичні завдання.

Наприклад:

- «Який я вихователь?»),

- «Наскільки я успішний педагог?»,
- «Моя професія найкраща»,
- «Наскільки ефективними є прийоми, які я застосовую?»,
- «Чи правильно я дію як професіонал?»,
- «Як стати майстром своєї справи?» і інше).

Метод рефлексивних контрастів спрямований на допомогу педагогів в осмисленні різних аспектів феномену, що вивчається (уявлення про себе, власне життя, партнера з комунікації, технології навчання, форми організації навчання та ін.), що дозволяє здійснити рефлексію досліджуваної реальності та приймати професійно важливі рішення.

Метод рефлексивних контрастів пропонує самотійно сформулювати свої уявлення як про певний феномен, так і про його можливі контрастні варіанти: максимально позитивні та максимально негативні, виділити основні характеристики цих варіантів.

Отже, педагоги самотійно описували три варіанти феномена (реальний, найкращий і найгірший), виділяли їх основні критерії (характеристики), за якими потім їх самотійно оцінюють. Це дає можливість зайняти максимально активну позицію самопізнання, активізувати процеси осмислення та переосмислення досліджуваних феноменів.

3.3. Аналіз результатів проведеного дослідження

Результати визначення початкового рівня рефлексії педагогів за методикою А. Карпова після проведення циклу заходів представлені в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Розподіл педагогів за рівнями рефлексії, визначеної за методикою А. Карпова

Стени	Кількість педагогів	Рівень
0	0	Низький
1	0	Низький
2	2	Низький
3	4	Низький
4	3	Середній
5	10	Середній
6	16	Середній
7	11	Високий
8	3	Високий
9	1	Високий
10	0	Високий

Таким чином, у 6 педагогів (12 %) виявлено низький рівень рефлексії, у 29 вчителів (58 %) середній рівень рефлексії і у 14 педагогів (28%) рефлексія розвинена на високому рівні, що вважається середнім **рівнем** показників.

Порівняємо результати опитування до та після проведеної роботи (рис. 3.1.)

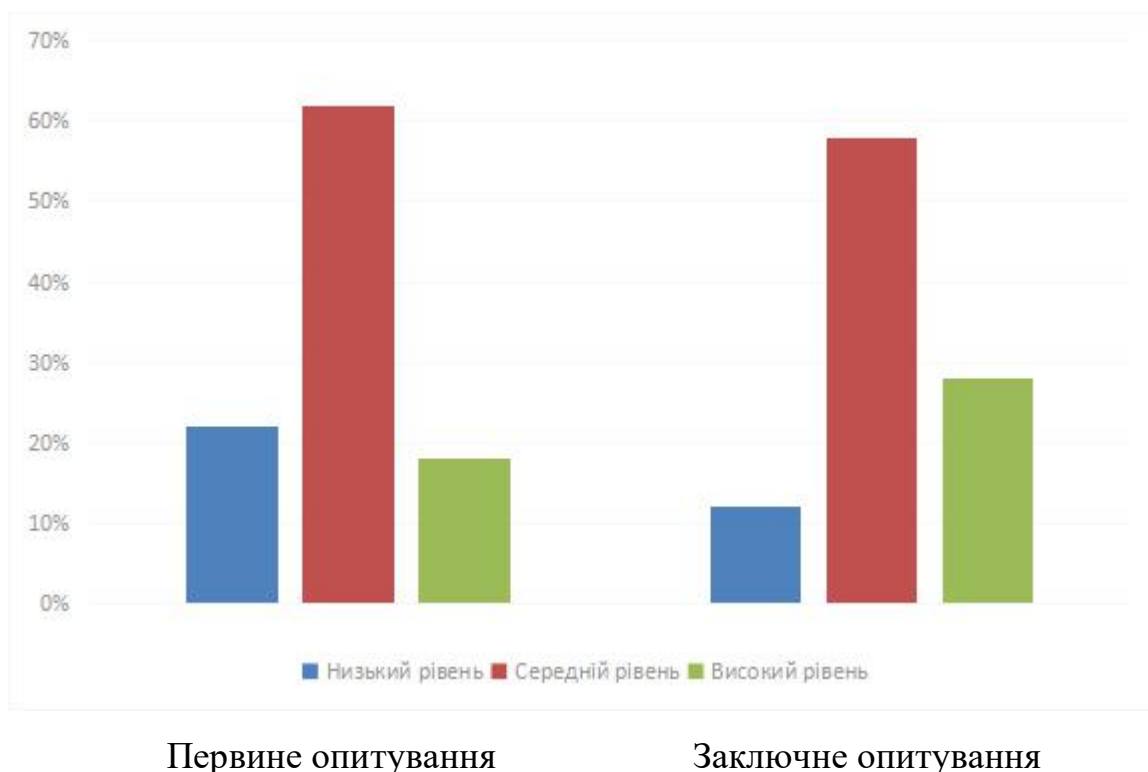

Рис. 3.1. Порівняння результатів за рівнями рефлексії, визначені за методикою А. Карпова на констатуючому етапі та після проведення циклу заходів.

Таким чином, ми бачимо, що рівень рефлексії підвищився, викладачів з низьким рівнем стало менше, а з високим рівнем більше.

Результати мотиваційних вподобань співробітників після проведення циклу заходів представлені в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2.

Мотиваційні вподобання педагогів

№	Мотиваційні вподобання	Середня кількість балів
1	Грошовий зарібок	3,7
2	Прагнення до просування на роботі	3,25

Продовження таблиці 3.2

3	Прагнення уникнути критики з боку керівника або колег	2,25
4	Прагнення уникнути можливих покарань або неприємностей	2,5
5	Потреба в досягненні соціального престижу і поваги з боку інших	4,55
6	Задоволення від самого процесу і результату роботи	4,75
7	Можливість найбільш повної самореалізації саме в даній діяльності	4,8

Кінцева діагностика виявила зміни всіх показників. Особливо слід відзначити, що знизилася значимість для педагогів показників «прагнення уникнути критики з боку керівника або колег» і «прагнення уникнути можливих покарань або неприємностей». Значимість показників «задоволення від самого процесу і результату роботи» і «можливість найбільш повної самореалізації саме в даній діяльності» для всіх педагогів стали великою мірою і в дуже великій мірі значущими.

Результати тесту оцінки потреби в саморозвитку та самоосвіті В. Андрєєва після проведення циклу заходів представлені в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Рівень оцінки здатності до саморозвитку та самоосвіти (тест В. Андрєєва)

Рівень здатності до саморозвитку та самоосвіти	Число педагогів відповідного рівня	Відсоток педагогів відповідного рівня від загального числа педагогів
Дуже низький	0	0%

Продовження таблиці 3.3

Низький	3	6%
Нижче середнього	2	4%
Трохи нижче середнього	8	16%
Середній	12	24%
Трохи вище середнього	12	24%
Вище середнього	9	18%
Високий	4	8%
Дуже високий	0	0%

Результати діагностики показують, що 43 (86%) педагогів школи мають приблизно середній рівень оцінки здатності до саморозвитку та самоосвіти. Крім того, тест виявив 3 (6%) педагогів, що має низький рівень оцінки здатності до саморозвитку та самоосвіти. Педагогів з високим рівнем оцінки здатності до саморозвитку та самоосвіти 4 (8%). Отже, ми бачимо, що результати значно покращилися (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Порівняння результатів за тестом на оцінку потреби в саморозвитку та самоосвіті В. Андрєєва на констатуючому етапі та після проведення циклу заходів.

У таблиці 3.4. представлені результати тесту Т. Юрової після проведення циклу заходів.

Таблиця 3.4.

Розподіл вчителів за рівнем розвитку рефлексії педагогів
(тест Т. Юрової)

Рівень сформованості критерію	Кількість педагогів (відсоток)
Низький	9 (18%)
Середній	27 (54%)
Високий	14 (28%)

Порівняємо результати первинного і заключного етапів дослідження (рис. 3.3.)

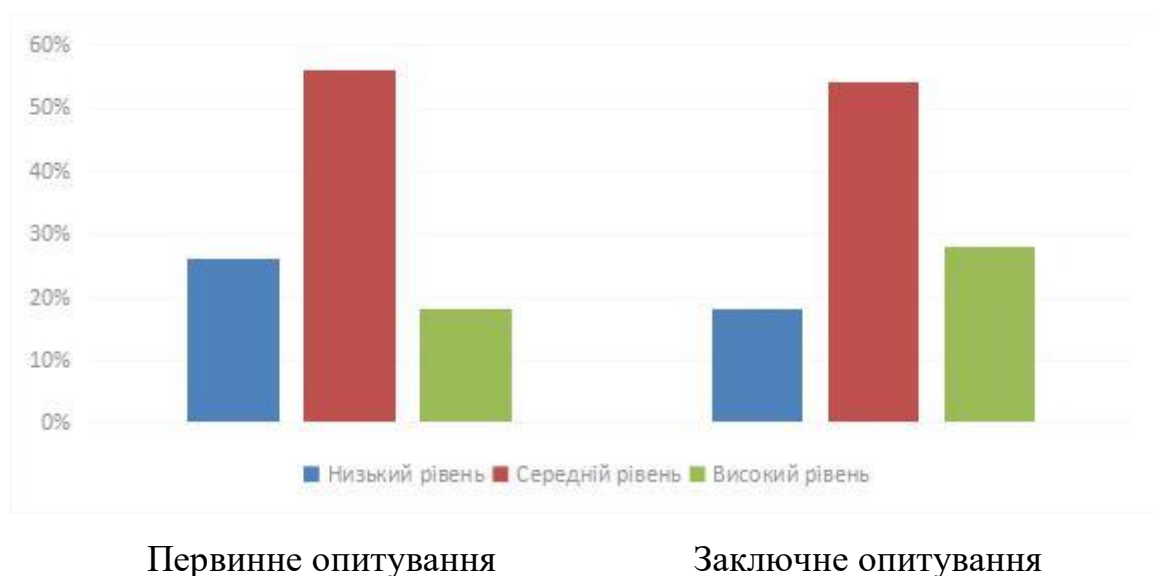

Рис. 3.3. Порівняння результатів за тестом Т. Юрової

Всі педагоги володіють поняттям рефлексія, співвідносять цю властивість особистості зі своєю професійною діяльністю і вважають її соціально значущою якістю особистості. Вчителі усвідомили корисність рефлексивних дій і стали частіше замислюватися над наслідками своїх дій (бездіяльності).

Отже, педагогічна рефлексія пов'язана з особистісною зрілістю вчителя, його професійним розвитком та забезпечує впевненість у правомірності власних рішень, допомагає визначитись у виборі, змінити цільові установки.

Педагогічна рефлексія – це складний психологічний феномен, що є вміння педагога стає активну дослідницьку позицію стосовно своєї діяльності і собі як суб'єкту педагогічного процесу.

Результати методики визначення рівня сформованості рефлексії педагогів, запропонованої О. Калашніковою після проведення циклу заходів представлені в таблиці 3.5.

Таблиця 3.5.

Розподіл вчителів за рівнем рефлексії педагогів (тест О. Калашнікової)

Рівень сформованості критерію	Кількість педагогів (відсоток)
Низький	8 (16%)
Середній	32 (64%)
Високий	10 (20%)

Діагностика рівня сформованості рефлексії педагога за методикою О. Калашніковоїна після проведення циклу заходів виявила, що 64% педагогів школи мають середній рівень розвитку рефлексії, 20% – високий рівень, а 16% педагогів – низький рівень розвитку рефлексії.

Порівняємо результати дослідження (рис. 3.4.)

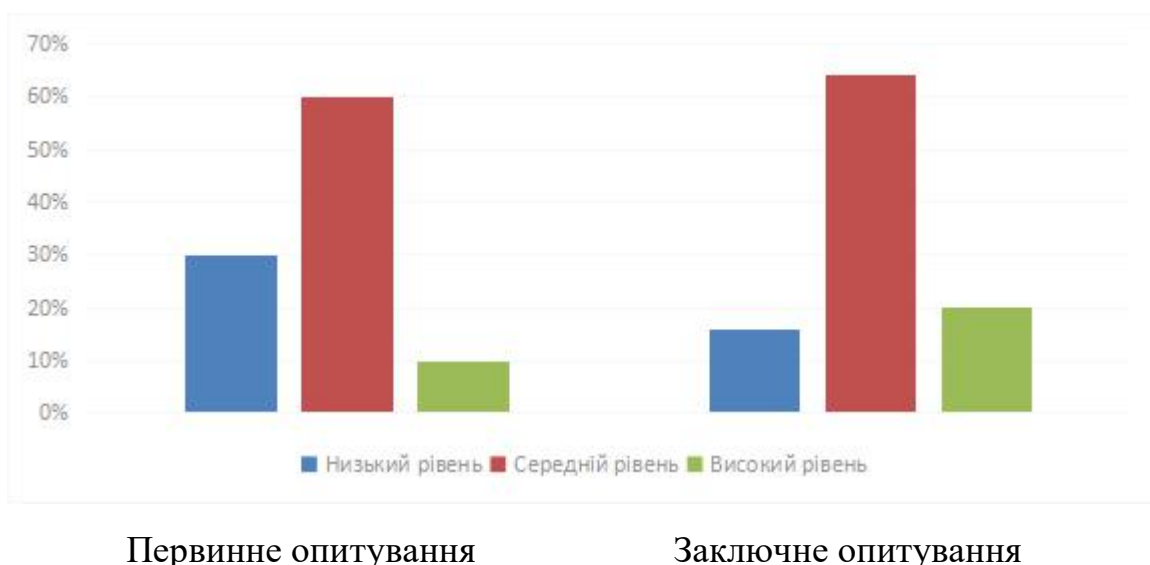

Рис. 3.4. Порівняння результатів за тестом О. Калашнікової

Рівень сформованості рефлексії педагогів, як показала діагностика, значно покращився.

Висновки до третього розділу

Було обґрунтовано педагогічні умови розвитку навичок рефлексії вчителів, а саме удосконалення теоретичної підготовки вчителів до здійснення рефлексії, створення рефлексивного середовища у закладі загальної середньої освіти та актуалізація педагогічної рефлексії і стимулювання вчителів до саморозвитку.

Обґрунтовані нами умови було реалізовано під час проведення циклу заходів, що сприяли розвитку рефлексії вчителів.

Впровадження розробленого циклу заходів «Розвиток навичок рефлексії педагогів» підтвердило ефективність створення спеціальних педагогічних умов в школі та використання методичних рекомендацій для розвитку навичок рефлексії педагогів.

Кінцева діагностика виявила зміни всіх показників. Особливо слід відзначити, що знизилася значимість для педагогів показників «прагнення уникнути критики з боку керівника або колег» і «прагнення уникнути можливих покарань або неприємностей». Значимість показників «задоволення від самого процесу і результату роботи» і «можливість найбільш повної самореалізації саме в даній діяльності» для всіх педагогів стали великою мірою і в дуже великій мірі значущими.

Відпрацьовані форми і методи роботи з педагогами в школі з розвитку навичок рефлексії підтвердили свою дієвість.

Проте, слід розуміти, що розвиток рефлексії педагогів має проходити не одноразово, а систематично. Тому наше дослідження було направлено на пошук форм та методів розвитку рефлексії педагогів, які актуалізували процес особистісного і професійного саморозвитку, який повинен тривати, ґрунтуючись на формах, методах і прийомах рефлексивної практики.

Розвиток рефлексії в педагогів як сукупності особистісних та професійних якостей, що дозволяють усвідомлювати, критично аналізувати та визначати шляхи вдосконалення власної педагогічної діяльності, здійснюватимуться більш ефективно, за умови проведення методичної роботи з метою розвитку рефлексії педагогів

ВИСНОВКИ

Таким чином, ми досягли мети нашого дослідження, а саме теоретично обґрунтували поняття і роль рефлексії в професійній діяльності вчителів та розробили методичні рекомендації щодо розвитку цих навичок у вчителів закладів загальної середньої освіти.

1. Визначено сутність рефлексії і способи її проведення. Поняття рефлексії у філософії означало процес роздумів індивіда про те, що відбувається в його власній свідомості. Рефлексія – це співвіднесення себе, можливостей свого «Я» з тим, чого вимагає обрана професія; в тому числі – з існуючими про неї уявленнями. Це поняття постійно розвивається і змінюється. Рефлексія є важливою умовою професійної діяльності вчителя. Проаналізовано роль рефлексії в професійній діяльності вчителя. Відсутність рефлексії або низький рівень рефлексії вчителя призводить до того, що вчитель не усвідомлює відмінних рис своїх власних розумових здібностей.

2. Проаналізовано стан розвитку навичок рефлексії вчителя. Ми отримали результати, що більшість педагогів школи мають недостатні знання про рефлексію, а поняття рефлексія не розкрито повністю жодним педагогом. Необхідним є організувати роботу з роз'яснення педагогам даного терміна, його значення в їх професійній діяльності, акцентувати увагу на способах і методах здійснення рефлексії. Діагностика рівня сформованості рефлексії педагога виявила, що більшість педагогів школи мають середній рівень і низький рівень розвитку рефлексії.

3. Охарактеризовано педагогічні умови формування рефлексії. Першою педагогічною умовою, що сприяє розвитку навичок рефлексії вчителів, вважаємо удосконалення теоретичної підготовки вчителів до здійснення рефлексії. Другою педагогічною умовою розвитку навичок

рефлексії вчителів є створення рефлексивного середовища у закладі загальної середньої освіти. Третя педагогічна умова розвитку рефлексії вчителя – це актуалізація педагогічної рефлексії та стимулювання вчителів до саморозвитку.

4. Розроблено методичні рекомендації щодо розвитку рефлексії педагогів. В рамках методичної роботи взаємодія вчителів передбачає здійснення наступних компонентів рефлексії: виявлення звичних для вчителів професійних дій, оцінювання професійних ускладнень, дефіцитів в освітньому процесі; пошук, моделювання нових професійних дій; програвання нових способів професійних дій в вправах, рольових іграх та обговореннях; спільне осмислення з орієнтиром на реальну педагогічну практику; індивідуальна і колективна рефлексія по процесу та результатах спільної діяльності педагогів в рамках методичної роботи.

5. Проаналізовано результати проведеного дослідження. Після повторного проведення методик рівень сформованості навичок рефлексії педагогів, як показала діагностика, значно покращився. Всі педагоги володіють поняттям рефлексія, співвідносять цю властивість особистості зі своєю професійною діяльністю і вважають її соціально значущою якістю особистості. Вчителі усвідомили корисність рефлексивних дій і стали частіше замислюватися над наслідками своїх дій (бездіяльності).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонова О. Є. Професійне самовдосконалення майбутнього вчителя шляхом розвитку його здібностей та обдарувань. *Нові технології навчання* : наук.-метод, зб. Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. Київ-Вінниця, 2016. Вип. 81. С. 8–13.
2. Бизяева А. А. Психология думающего учителя: педагогическая рефлексия. Псков: ПГПИ им. С. М. Кирова, 2014. 216 с.
3. Бодалев А. А. Психология общения. М.: Изд-во «Институт практической психологии», 2013. 256 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.: Ірпінь, ВТФ Перун, 2004. 1440 с.
5. Введенский В.Н. Моделирование профессиональной компетентности педагог. *Педагогика*. 2013. N 10. С. 51–55.
6. Вишневецький О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. Дрогобич: Коло, 2017. 528 с.
7. Галузьяк В. М. Рефлексія у структурі особистісно-професійної зрілості вчителя. Теорія і практика управління соціальними системами. Щоквартальний науково-практичний журнал. Харків: НТУ «ХП». 2018. №4. С. 17-25.
8. Дегтяр Г. О. Роль рефлексії у структурі свідомості особистості. Проблеми становлення інноваційних підходів у сучасній освіті : зб. наук. пр. Харків: Стиль-Іздат, 2015. С. 48–52.
9. Дмитриева Е. Н. К проблеме определения оснований становления целостной личности будущего педагога в процессе его

- профессиональной подготовки в вузе. *Мир психологии*. 2004. № 4. С. 179–183.
10. Ємельяненко Г. В. Метамова рефлексія як засіб актуалізації ірреально-модальних форм. *Лінгвістичні студії*: 208 зб. наукових праць. Вип. 24. 2017. С. 121–146.
11. Заброцький М. М. Розвиток особистісної рефлексії педагогів у системі післядипломної педагогічної освіти. *Актуальні проблеми психології*: зб. наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Т. 7: Екологічна психологія. Вип. 26. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. С. 40–53.
12. Заброцький М. М. Розвиток рефлексивної сфери практикуючого психолога на етапі професійної підготовки: навчальний посібник. Миколаїв: Іліон, 2016. 184 с.
13. Закон України «Про освіту».
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
14. Звенигородская Г. П. Практика рефлексивного образования: смысловой эффект: монография. Хабаровск: Изд-во ГОУ ВПО ХГПУ, 2013. 133 с.
15. Карнелович М. М. Рефлексия учителей на этапе послевузовского образования: пособие. Гродно: ГрГУ, 2013. 67 с.
16. Кашапов М. М. Психология педагогического мышления. СПб.: Алетейя, 2013. 366 с.
17. Ковалев Б. П. Рефлексия в процессах педагогической деятельности и общения у молодых учителей. Совершенствование профессиональной подготовки будущего учителя. Ярославль : Изд-во Ярославского университета, 2013. С. 54–62.
18. Кондратьева С. В. Профессионализм в педагогическом общении. Гродно: Изд-во ГрГУ, 2013. 330 с.

19. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості. К.: Освіта, 1998. 255 с.
20. Кузьміна Н. В. Акмеологическая теория повышения качества подготовки специалистов образования. М., 2017. С. 46–73.
21. Курлянд З. Н. Професійна усталеність вчителя – основа його педагогічної майстерності: Учбовий посібник. Одеса, ПДПУ ім. К.Д.Ушинського, 1995. 160 с.
22. Максименко С. Д. Технологія спілкування (комунікативна компетентність вчителя: сутність і шляхи формування). К.: Главник, 2016. 112с.
23. Маркова А. К. Психология профессионализма. М.: Знание, 2013. С. 375–381.
24. Матросов В. Л. Педагогическое образование: стратегия развития. *Высшее образование сегодня*. 2013. № 9. С. 6–10.
25. Мелехова Ю. Б. Формирование рефлексивной позиции будущего учителя иностранного языка в процессе профессиональной подготовки: автореферат. канд. пед. Наук. Белгород. гос. нац. исслед. ун-т. Белгород, 2017. 24 с.
26. Митина Л. М. Психология труда и профессионального развития учителя. М.: Академия, 2014. 318 с.
27. Муштавинская И. В. Использование рефлексивных технологий в развитии способности учащихся к самообразованию как педагогическая проблема. Педагогика: традиции и инновации: материалы междунар. науч. конф. г. Челябинск. Т. I. Челябинск : Два комсомольца, 2013. С. 146-151.
28. Михнюк М. І. Рефлексивна культура як механізм особистісно-професійного розвитку викладача спеціальних дисциплін будівельного профілю. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти*: зб. наук. пр. VI Кримські

- педагогічні читання: "Нові педагогічні технології в освіті та формування гуманітарно-технічної еліти": матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 21-24 травня 2013 р. Харків : НТУ "ХП", 2016. Вип. 34-35 (38-39). С. 63–72.
29. Орлова И. В. Тренинг професіонального самопознання: теорія, діагностика и практика педагогической рефлексии. СПб. : Речь, 2016. 128 с.
30. Примакова В.В. Післядипломна освіта вчителів початкових класів у структурі неперервної освіти України. Молодий вчений. 2016. С. 329-332.
31. Раскалінос В. Рефлексивна компетентність як складова професійної характеристики майбутнього фахівця. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2011. № 4 (1). С. 176–182.
32. Резапкіна Г. В. Психологический портрет учителя: опытсамодиагностики. Практика административной работы в школе. М., 2016. № 8.
33. Рідель Т. М. Рефлексія та рефлексивний підхід до процесу формування оптимальної мотивації учіння студентів у процесі вивчення іноземних мов. URL: www.rusnauka.com/11_NPE_2012/Pedagogica/2_107631.doc.htm
34. Савченко О. В. Психологія рефлексивної компетентності особистості: дис....д-ра псих. наук: 19.00.01. Луцьк, 2016. 656 с.
35. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти: підруч. для вищ. навч. закл. 2-ге вид. Київ: Грамота, 2016. 504 с.
36. Савченко О. Я. Уміння вчитися – ключова компетентність молодшого школяра посібник. Київ: Педагогічна думка, 2017. 176 с.

37. Сенчина Н. Г. Формування педагогічної рефлексії учителів гуманітарних спеціальностей у післядипломній освіті: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Одеса, 2019. 22 с.
38. Слободчиков В. И. Психологические условия введения студентов в профессию педагога. *Вопросы психологии*. 2016. №6. С.17-26.
39. Стеценко И. А. Педагогическая рефлексия: теория и технология развития: дис. на соиск. учен. степени доктора пед. наук: 13.00.01. М., 2013. 348 с.
40. Терно С. О. Теорія розвитку критичного мислення (на прикладі навчання історії). Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2016. 105 с.
41. Хриков Є. М. Організаційно-педагогічні умови розвитку післядипломної педагогічної освіти. *Післядипломна освіта в Україні*. 2016. № 3. С. 10–11.
42. Цокур О. С. Основи наукового педагогічного дослідження. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник. Одеса: ПДПУ ім. К. Д. Ушинського. 2017. Р.1.3. С. 17 – 57.
43. Черній А. Л. Професійний розвиток педагога: досвід, співпраця, пріоритети на шляху до Нової української школи. *Післядипломна освіта в Україні*. 2018. №12. С. 40–43.
44. Шмелева Н. Б. Рефлексивная подготовка социальных работников (профессионально-личностный аспект). *Отечественный журнал социальной работы*. 2013. № 3. С. 9–13.
45. Яновська Л. Г. Формування професійної усталеності майбутніх учителів історії в процесі навчання у вищих педагогічних закладах: дис. канд. пед. наук. 2016. 191 с.
46. Petrie K. Teacher Professional Development: Who is the learner? *Australian Journal of Teacher Education*. 2018. Vol. 37, Issue 2. P. 59 – 72.

47. Ross D. Cooperating teacher facilitating reflective practice for student teacher in a professional development school. *Education*. 2016. Vol.122 №4. P.682 – 687.
48. Sharp R. How do professional learn and develop? Implications for staff and educational developers. *Enhancing Staff and Educational Development*. London: Routledge Falmer, 2017. C. 132–153.
49. Sushchenko L. The stimulation of professional self-improvement of primary school teacher in the post graduate education system: target-setting. *Pedagogical science in the XXI century : state and development trends : collective monograph*. Lviv-Torun : Liha-Press, 2019. P. 114–133.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика діагностики рефлексії А.В. Карпова

Текст опитувальника

1. Прочитавши хорошу книгу, я завжди потім довго думаю про неї; хочеться її з ким-небудь обговорити.
2. Коли мене раптом несподівано про щось запитують, я можу відповісти перше, що спало на думку.
3. Перш ніж зняти трубку телефону, щоб подзвонити по справі, я зазвичай подумки планую майбутню розмову.
4. Зробивши якийсь промах, я довго потім не можу відволіктися від думок про нього.
5. Коли я міркую над чимось або розмовляю з іншою людиною, мені буває цікаво раптом згадати, що послужило початком ланцюжка думок.
6. Приступаючи до важкого завдання, я намагаюся не думати про майбутні труднощі.
7. Головне для мене - представити кінцеву мету своєї діяльності, а деталі мають другорядне значення.
8. Буває, що я не можу зрозуміти, чому будь-хто незадоволений мною.
9. Я часто ставлю себе на місце іншої людини.
10. Для мене важливо в деталях уявляти собі хід майбутньої роботи.
11. Мені було б важко написати серйозне лист, якби я заздалегідь не склав план.
12. Я віддаю перевагу діяти, а не розмірковувати над причинами своїх невдач.
13. Я досить легко приймаю рішення щодо дорогої покупки.
14. Як правило, щось задумавши, я прокручую в голові свої задуми, уточнюючи деталі, розглядаючи всі варіанти.

15. Я турбуюся про своє майбутнє.
 16. Думаю, що в безлічі ситуацій треба діяти швидко, керуючись першим прийшла в голову думкою.
 17. Часом я приймаю необдумані рішення.
 18. Закінчивши розмову, я, буває, продовжую вести його подумки, приводячи все нові й нові аргументи на захист своєї точки зору.
 19. Якщо відбувається конфлікт, то, розмірковуючи над тим, хто в ньому винен, я в першу чергу починаю з себе.
 20. Перш ніж прийняти рішення, я завжди намагаюся все ретельно обдумати і зважити.
 21. У мене бувають конфлікти від того, що я часом не можу передбачити, якої поведінки очікують від мене оточуючі.
 22. Буває, що, обмірковуючи розмову з іншою людиною, я як би мисленно веду з ним діалог. Я намагаюся не замислюватися над тим, які думки і почуття викликають в інших людях мої слова і вчинки.
 23. Перш ніж зробити зауваження іншій людині, я обов'язково подумаю, в яких словах це краще зробити, щоб його не образити.
 24. Вирішуючи важку задачу, я думаю над нею навіть тоді, коли займаюся іншими справами.
 25. Якщо я з кимось сварюся, то в більшості випадків не вважаю себе винним.
 26. Рідко буває так, що я шкодую про сказане.
- З цих 27 тверджень 15 є прямими (номери питань: 1,3,4, 5,9,10,11,14, 15, 18, 19,20,22,24,25). Решта 12 - зворотні твердження, що необхідно враховувати при обробці результатів, коли для отримання підсумкового бала підсумовуються в прямих питаннях цифри, відповідні відповідей випробовуваних, а в зворотних - значення, змінення на ті, що виходять при інверсії шкали відповідей.

Мотивація професійної діяльності
(методика К. Замфір в модифікації А. Реана)

Інструкція. «Прочитайте наведені нижче мотиви професійної діяльності та дайте оцінку їх значимості для вас за п'ятибальною шкалою»

Шкала мотивів професійної діяльності

Мотиви професійної діяльності

1. Грошовий заробіток
2. Прагнення до просування по роботі
3. Прагнення уникнути критики з боку керівника або колег
4. Прагнення уникнути можливих покарань або неприємностей
5. Потреба в досягненні соціального престижу і поваги з боку інших
6. Задоволення від самого процесу і результату роботи
7. Можливість найбільш повної самореалізації саме в даній діяльності

Додаток В

Оцінка здатності до саморозвитку і самоосвіти В. І. Андрєєва

№	Запитання	Варіант відповіді		
		«Ні» - 1 бал	«Частково» - 2б	«Так» - 3 бали
1	Чи читали ви, чи знаєте що-небудь про принципи, методи, правила самоосвіти, самовиховання, саморозвитку особистості?			
2	Чи є у вас серйозне й глибоке прагнення до самоосвіти, самовиховання, саморозвитку своїх особистих якостей, здібностей?			
3	Чи відзначають друзі, знайомі ваші успіхи в самоосвіті, самовихованні, саморозвитку?			
4	Чи відчуваєте ви прагнення глибше пізнати самого себе, свої творчі здібності?			

5	Чи є у вас свій ідеал і чи спонукає він вас до самоосвіти, самовиховання, саморозвитку?			
6	Чи часто ви замислюєтеся про причини своїх промахів, невдач?			
7	Чи здатні ви до швидкого самостійного оволодіння новими видами діяльності, наприклад, до самостійного вивчення іноземної мови?			
8	Чи здатні ви й далі вирішувати важке завдання, якщо перші дві години не дали очікуваного результату?			
9	..			

9	Чи ведете ви щоденник, у якому записуєте свої ідеї, плануєте своє життя (на рік, на найближчі місяці, тиждень, день), чи аналізуєте, що із запланованого виконати не вдалося й чому?			
10	Чи вважають ваші друзі вас людиною, здатною до подолання труднощів?			
11	Чи знаєте ви свої сильні й слабкі сторони?			
12	Чи хвилює вас майбутнє?			
13	Чи прагнете ви, щоб вас поважали ваші найближчі друзі, батьки?			
14	Чи здатні ви управляти собою, стримувати себе в конфліктній ситуації?			

15	Чи здатні ви до ризику?			
16	Чи прагнете ви виховувати в собі силу волі або інші якості?			
17	Чи домагаєтеся ви, щоб до вашої думки прислухалися?			
18	Чи вважаєте ви себе цілеспрямованою людиною? Чи вважають (чи вважали) вас людиною, здатною до самоосвіти, саморозвитку: в батьки; « вчителі; * друзі			

Діагностика рівня розвитку когнітивного критерію професійної рефлексії педагогів (по Т.В. Юрової)

Шановний колего! Просимо Вас відповісти на питання анкети. Ваша думка дуже важлива для нас. Піддослідним пропонується відповісти на питання чесно і щиро. е намагайтеся справити хороше враження своїми відповідями, вони повинні відповідати дійсності.

1. Рефлексія - це ...

2. Чи вважаєте Ви, що поняття «рефлексія» пов'язане з саморозвитком людини?

Так. Ні. Важко відповісти.

3. Як Ви думаєте, чи можна вважати рефлексію соціально значущою якістю особистості?

«Так», «Ні», «Важко відповісти».

4. Чи любите ви проводити «розбір польотів»?

«Так», «Ні», «Важко відповісти».

5. Чи часто Вам доводиться стримувати себе, не даючи волю емоціям?

«Так», «Ні», «Важко відповісти».

6. Ви задоволені тим, як Вас сприймають інші?

«Так», «Ні», «Важко відповісти».

7. Чи завжди Ви буваєте задоволені собою?

«Так», «Ні», «Важко відповісти».

8. Я відчувала б себе більш щасливою, якби:

а) збільшилася зарплата;

б) змінилося моє ставлення до світу;

в) мене краще розуміли близькі і колеги.

9. Чи завжди Ви намагаєтеся зрозуміти, чому вчинили саме так, а не інакше? а) «Так» б) «Ні» в) «Важко відповісти».

Дякую!

Додаток Д

Визначення рівня сформованості педагогічної рефлексії

Методика має структуру особистісного опитувальника, складається з 34 питань, на які потрібно дати відповідь «так» або «ні». Відповіді «так» в бланку позначаються знаком «+», а «ні» - знаком «-».

Інструкція. З метою більш глибокого пізнання себе Вам пропонується відповісти на ряд питань. Відповідаючи на них, позначайте в реєстраційному бланку свою згоду знаком

«+», а незгода - знаком «-».

Текст методики.

1. Чи були у Вас випадки, коли аналіз Вашого вчинку примиряв Вас з Вашими близькими?
2. Чи змінювалися Ваші духовні цінності після того, як Ви, проаналізували свої недоліки і вирішили змінити їх?
3. Чи часто Ви вдаєтеся до аналізу своєї поведінки в конфліктних ситуаціях?
4. Чи часто буває так, що Ваша поведінка в конфліктній ситуації залежить від Вашого емоційного стану?
5. Чи ставите Ви себе в своїй уяві на місце будь-якої незнайомої Вам людини-невдахи?
6. Чи аналізуєте Ви причини своїх невдач?
7. Чи довго Ви згадуєте зустріч з людиною-невдахою?
8. Чи намагаєтеся Ви аналізувати свою поведінку, якщо у Вас довгий час не виникало проблемних ситуацій?
9. Як Ви вважаєте, це пов'язано з особистісної потребою розібратися в собі?
10. Ви аналізуєте свою поведінку, щоб порівняти себе з іншими?

11. Чи були у Вас випадки, коли аналіз ситуації приводив до зміни рішень, прийнятих Вами раніше, зміни Вашої точки зору або переоцінки самого (самої) себе?

12. Чи часто Ви усвідомлюєте причини власних вчинків?

13. Чи часто Ви аналізуєте поведінку оточуючих Вас людей, уникаючи аналізувати свою?

14. Чи намагаєтеся Ви виявити для себе причини своєї поведінки?

15. Чи вважаєте Ви однозначним і беззаперечним для себе думку людини, авторитетної в цікавій для Вас проблемі?

16. Чи намагаєтеся Ви аналізувати думки авторитетних людей?

17. Чи піддаєте Ви критичному аналізу позицію авторитетної людини, групи?

18. Чи протиставляє Ви думці авторитетної людини свої добре обдумані аргументи «проти»?

19. Чи збігається, як правило, Ваша точка зору на якусь проблему з думкою авторитетної людини в цій галузі?

20. Чи намагаєтеся Ви знайти причину яких-небудь невирішених життєвих суперечностей, які відносяться до Вас?

21. Чи буває так, що людські цінності, прийняті в суспільстві, Ви піддаєте критичному аналізу?

22. Чи часто громадська думка здатна диктувати Вам певний образ думок?

23. Чи вважаєте Ви, що вміння аналізувати Вами свою власну поведінку завжди приводить до прийняття єдино правильного рішення?

24. Чи намагаєтеся Ви аналізувати свою або чужу поведінку, якщо розумієте, що це може привести до появи негативних емоцій, неприємних для Вас?

25. Чи замислюєтеся Ви про поведінку сторонніх Вам людей, порівнюючи їх з собою?

26. Чи пробуєте Ви зайняти позицію сторонньої Вам людини в конфліктній ситуації,намагаючись зіставити її з власною?

27. Чи вели Ви коли-небудь щоденники, куди записували свої думки, переживання?

28. Аналізуючи свої невдачі, чи схиляєтеся Ви до оцінки своєї поведінки?

29. Чи часто, аналізуючи свої невдачі, Ви в більшій мірі приходите до висновку, що винен безлад в соціальному житті?

30. Чи властива аналізу Вашої поведінки більшою мірою емоційна оцінка?

31. Чи присутня в аналізі власної поведінки в більшій мірі чітка словесна логіка?

32. Чи часто суспільство здатне нав'язати Вам певну манеру поведінки?

33. Чи вважаєте Ви обов'язковим для себе дотримуватися всіх рекомендацій моди,певного стилю одягу і ін.?

34. Чи часто буває так, що, проаналізувавши свою поведінку, Ви міняєте свій стиль спілкування з людьми?

Додаток Е

План реалізації циклу занять «Розвиток рефлексії педагогів»

№	Заходи	Форми і методи проведення
1	Вступне заняття. Рефлексія педагога	Лекція з елементами бесіди, Анкетування
2	Який мій рівень рефлексії?	Тестування, бесіда, обговорення
3	Розділ 1. Базовий. Що я знаю про рефлексію педагогів?	Практикум
4	Розділ 2. Активізація професійних ресурсів. Чому я педагог?	Тренінг
5	Хочу вчитися і «рости»!	Лекція з елементами бесіди, міні-презентація, обговорення
6	Розділ 3. Рефлексія досягнень. Які якості професійно-значущі для педагога?	Тренінг
7	Як я здійснюю рефлексію в своїй професійній діяльності?	Самоаналіз уроків і аналіз уроків колег
8	Підсумкове заняття. Як змінилася моя рефлексія?	Тестування, бесіда, Обговорення

Заняття «Що я знаю про рефлексію педагогів?»

Мета: удосконалення теоретичної підготовки вчителів до здійснення рефлексії

педагогів, набуття досвіду рефлексивної діяльності.

1. Відповіді на питання рефлексивного характеру про свою професійну діяльність.

Для негайного «входження» в рефлексію слід спочатку відповісти на запитання:

«Яка з усіх справ, якими Ви зараз зайняті, має для вас особливе значення?».

Подумали?

Тепер уважно прочитайте запитання. Не поспішайте, якщо ви будете серйозні і чесні перед собою, відповідь на кожне запитання може дати вам нове знання про себе.

- Якого результату у цій справі я справді хотів би досягти?
- Який перший крок я маю зробити, щоб цей результат став реальністю?
- Чи все залежить лише від мене? Чи я особисто відповідаю за результат?
- Чи вірю я у досягнення результату? Чим визначаються мої сумніви?
- Що мені заважало зробити це раніше? Які можливі перешкоди в досягненні результату я бачу у перспективі?
- Якщо я досягну мети, які позитивні зміни відбудуться у моєму житті?

2. Вправа «Хто Я?»

Відповіді рекомендується записувати докладно, для того, щоб отримати найбільше повне уявлення про себе. Повторне повернення до цих записів, можливо, корисне відкриття нових сторін у собі.

Хто я? Чого я прагну в житті? Чи я розумію те, чого хоче від мене моє життя?

- Чи зміг я досягти того, про що мріяв? Якщо так, то завдяки чому? Якщо ні, то що мені завадило?

- Я вмію перемагати? Яких перемог я досяг? Чого мені це вартувало?

- Я здатна людина? Які здібності я маю? Якими здібностями я хотів би володіти?

- Чи цінують мене близькі мені люди? За що вони цінують мене?

- Які мої риси приносять їм розчарування?

- Як я можу бути кориснішим і потрібнішим для них?

- Який вплив я маю на їх життя?

- Що мені завжди хотілося робити у житті? Що мені завжди особливо вдавалося?

- Чи я тепер цим займаюся? Чому не займаюсь?

- Що мене найбільше засмучує у житті? З якої причини?

- Що викликає у мене найбільше занепокоєння? Як часто я переживаю це стан? Чому?

- Що я найбільше ціную у житті? Чи часто я це отримую? Що я роблю для цього?

- Що приносить мені найбільше задоволення у житті? Наскільки це залежить від мене самого?

- Який настрій у мене зазвичай переважає протягом дня? Чим воно визначається? Як це впливає на успішність моєї діяльності? Як це впливає на оточуючих мене людей?

- Що я за людина? Який у мене характер? Чи можу я жити у світі з самим собою?

- Чи добре зі мною іншим?

- Яке уявлення у мене склалося про себе? Як це уявлення впливає на моє життя: на цілі, які я ставлю перед собою, на те, яким шляхом їх домагаюся?

3. Завдання для рефлексивного аналізу змін професійної самооцінки діяльності вчителя в залежності від зовнішніх умов.

Будь ласка, запишіть відповіді-роздуми на наступні запитання у зошит.

1. Назвіть, будь ласка, ваші три основні якості як вчителі.
2. Що ви зробите, якщо ваш учень буде просити у вас завищену оцінку?
3. Визначте ваше ставлення до неуспішних учнів.
4. Що нового особисто ви можете принести до школи?
5. Що ви робитимете, якщо учень у класі публічно лає вас лайливими словами?
6. Назвіть форми заохочення успіхів ваших учнів.
7. Ваше вчительське кредо (в одному реченні):
8. Чим вас найбільше засмучують ваші учні?
9. Що ви вважаєте найбільшим міфом про сучасну школу?
10. Яку ви бачите успішну кар'єру для вчителя?

Погляньте ще раз на ці запитання. Уявіть, що це анкета, яку ви заповнюєте для вступу на роботу до престижної школи. Не поспішайте, краще ще подумайте над питаннями - вже з іншої позиції.

Заняття «Чому я педагог?»

(тренінг)

Мета: провести рефлексивний аналіз власних мотивів, потреб, цінностей до професійної педагогічної діяльності.

Вправа 1. Методика "Я - Інший, Кар'єра - Справа".

Вибираючи професію, людина обирає спосіб життя. Це завдання допоможе вам уточнити, що для вас сьогодні важливо, а що другорядне. Оцініть варіанти відповідей, поставивши в клітинах на перетині номери питання та варіантів відповіді (а, б, в, г) бали від нуля за варіант, який вам байдужий, до трьох балів за значущий для вас.

Не можна ставити однакові бали в одному рядку! Час роботи - 10-15 хвилин.

1. Мені подобається

- А) мати багато вільного часу; Б) досягати успіху у всіх справах;
- В) робити подарунки своїм друзям;
- Г) знаходити гарне рішення важкого завдання.

2. Мій девіз

- А) «Робота не вовк, в ліс не втече»; Б) «Хочеш жити - умій крутитися»;
- В) "Що віддав, то твоє";
- Г) «Хороший продавець і хороший ремонтник ніколи не голодуватимуть».

3. Найкраща робота для мене – та, яка:

- А) не заважає мені жити своїм життям;
- Б) дає можливість швидкого просування по службі; В) потрібна людям;
- Г) цікава.

4. Щастя для мене – це

- А) можливість жити у своє задоволення;
- Б) висока посада та хороша зарплата;
- В) благополуччя моїх друзів та близьких;
- Г) можливість займатися улюбленою справою

№	А	Б	В	Г
1				
2				
3				
4				
=				

Підрахуйте та запишіть у нижньому рядку суму балів по кожному стовпцю (а, б, в, г):

9-12 балів - яскраво виражена спрямованість особи;

5-8 балів - помірковано виражена спрямованість;

0-4 бали - спрямованість не виражена.

А) "Я". Для вас дуже важливий власний спокій та благополуччя. У цьому нічого поганого, якщо ви перебуваєте на утриманні родичів. Проте слід пам'ятати, що низька активність, надмірна концентрація на собі та відсутність потреби у діяльності може бути ознаками втоми чи захворювання.

Б) "Кар'єра". Ймовірно, вам близькі та зрозумілі закони ринку. У майбутній професії для вас важлива можливість кар'єрного зростання. Життєвий успіх у вашому розумінні - це високооплачувана посада. Якщо ваш сенс життя — кар'єра, ви ризикуєте розгубити себе та близьких у гонитві за горизонтом.

В) "Інший". Ви ставитеся до рідкісного типу людей, для яких інтереси та благополуччя інших людей не менш важливе, ніж власні. Ваш вибір говорить про особистістну зрілості та духовне здоров'я. Чим би ви не займалися, ваше ставлення до людей завжди буде для вас джерелом енергії та радості життя.

Г) "Справа". Яку б діяльність ви не обрали, ви будете успішним професіоналом. Головне, щоб ваша професія не закривала від вас сенсу життя.

Вправа 2. "Девіз"

Кожен учасник отримує листочок, але на якому написана фраза — афоризм або прислів'я, які відбивають певну життєву позицію. Охарактеризуйте людини, яка живе під кожним девізом.

Приклади "девізів":

- Не вір Не бійся не проси.
- Роби, що маєш, і будь що буде.
- Бери від життя все.
- Краще синиця в руках, аніж журавель у небі.
- Робота не вовк, у ліс не втече.
- Якщо ти нічого не можеш, ти нічого не мушиш хотіти.
- Не в свої сани не сідай.
- Прагнеш жити Умій вертітись.
- Хто не працює, не їсть.
- Просіть — і отримаєте, шукайте — і знайдете, стукайте — і відчинять вам.
- Мета виправдовує засоби.

• Які життєві стратегії виражають ці формулювання? Який із цих девізів вам найближче? Придумайте девіз, який найточніше відображає вашу життєву позицію?

• В даний час триває активне розмивання критеріїв добра і зла, шкоди та користі, що веде до усунення, спотворення цінностей. Чи існують для вас чіткі критерії цих понять? Якими ви хотіли б бачити своїх дітей та учнів?

Вправа 4. «Актуальні потреби»

Перед вами список потреб різного рівня. Пронумеруйте їх, тобто поставте поряд з найважливішою для вас №1, поряд з менш важливою — № 2 і так далі до № 15 поряд із найнезначнішою для вас на даний момент потребою. Час роботи - 10-15 хвилин.

- Позбавлення від болю
 - Можливість досхочу чухати там, де свербить
 - Вгамування голоду або спраги

- Відпочинок після важкої роботи
- Зміна температурного режиму (з холоду - в тепло, з спеки - в прохолоду)
- Спілкування з друзями, цікавими людьми
- Смак перемоги (у спорті, творчих конкурсах, наукових олімпіадах)
- Визнання твоїх заслуг та гідностей (нагорода, похвала, компліменти)
- Читання цікавої книги, перегляд хорошого фільму
- Отримання подарунків
- Дарування подарунків
- Безкорислива допомога людям
- Свідомість добре виконаної роботи
- Відчуття натхнення в роботі
- Примирення з близькими

До першої п'ятірки входять фізіологічні потреби. Якщо вони вам актуальні, можливо, ваш фізичний стан знаходиться поза зоною комфорту. Зверніть увагу на умови та режим праці та відпочинку, своє здоров'я.

Наступна п'ятірка – душевні чи соціальні потреби. Спробуйте самостійно розібратися в їхніх мотивах - чим для вас значущі та дорогі ті чи інші події вашого життя. Якщо у верхній частині вашого списку трапляються потреби з останньої п'ятірки, ймовірно, ви перебуваєте на верхньому ступені «піраміди потреб». Це здорово, але мало досягти цього рівня — треба втриматися на вершині. З суто утилітарної погляду можна назвати такі види мотивації: ціннісна («робота важлива і цікава як така»); змішана («робота - справа важлива, але є речі, які займають мене набагато більше»); інструментальна, у т.ч. матеріальна (робота - джерело засобів для існування); статусна (робота - засіб досягнення успіху, становища в суспільстві); мотивація розвитку та самореалізації (робота - засіб самовираження). демотивація, або відсутність мотивації («робота - неприємний обов'язок, якби я міг, то взагалі б не працював»). • Які з цих видів мотивації, на вашу думку, найбільш ефективні і чому?

(Додаток 3)

Рефлексія досягнень. Які якості професійно-значущі для педагога?**Заняття «Якості професійно значущі для педагога?» (Тренінг)**

Мета: розвиток професійно-значимих якостей особистості педагога. Вправа

1. «Я реальний, Я ідеальний» Підкресліть якості, які ви найбільше цінуєте в інших людях. Впишіть у стовпець «Я реальний» з кожної графи по три якості, якими ви, на ваш погляд, маєте. Час роботи - 10-15 хвилин (див. табл.).

Я – ідеальний			Я- реальний
У спілкуванні	У справі	В душі	
Ввічливість	Акуратність	Справедливість	
Доброзичливість	Відповідальність	Принциповість	
Щирість	Ініціативність	Самокритичність	
Урівноваженість	Порядність	Милосердя	
Чуйність	Самостійність	Безстрашність	
Привабливість	Доброчесність	Чесність	
Такт	Задумливість	Мудрість	
Терпимість	Працелюбство	Співчуття	
Щедрість	Цілеспрямованість	Доброта	

Які проблеми викликало виконання цього завдання? Які з цих якостей професійно важливі для вчителя? За потреби доповніть цей перелік. Усі висловлювання записуються на дошці.

Вправа 3 виявлення стилю спілкування.

Особливості стилю педагогічного спілкування можна уточнити за допомогою опитувальника. Якщо ви реагуєте схожим чином, поставте у бланку поруч із номером висловлювання плюс.

1. Під час уроку я не вдивляюся в особи учнів.

2. Під час пояснення навчального матеріалу мені зручніше перебувати за учительським столом чи на кафедрі.
3. Ідучи на урок, я завжди трохи хвилююся.
4. По ходу уроку я часто використовую приклади, що тільки-но прийшли в голову.
5. Для мене логіка викладу навчального матеріалу важливіша за емоційність.
6. Учень повинен підпорядковуватися вчителя.
7. Непередбачена реакція учнів (шум, гул, пожвавлення та інших.) виводить мене з рівноваги.
8. Я намагаюся залучати учнів до обговорення теми уроку.
9. Я часто використовую методичні прийоми, які успішно застосовувалися раніше.
10. Мені зручніше вести урок з конспекту, а не імпровізувати.
11. У мене є звичка вибирати серед учнів у класі дві-три особи та стежити за їхніми реакціями.
12. Я волію, щоб учні ставили питання щодо пояснення навчального матеріалу.
13. Коли я веду урок, я захоплююсь настільки, що не звертаю уваги на перешкоди.
14. Під час уроку я часто ставлю риторичні запитання.
15. Скептичні усмішки учнів вибивають мене з колії.
16. Під час уроку я помічаю зміни у настрої учнів і намагаюсь це враховувати.
17. Мене важко збити з плану уроку.
18. Якщо я відчуваю, що учня слабшає, то підвищую голос або роблю паузу.
19. Уроки забирають у мене багато сил.

20. Мені подобається, коли учні висловлюють свою думку під час пояснення теми уроку.

21. Іноді я захоплююсь монологом настільки, що не вкладаюсь в урок.

22. Я волію, щоб усі питання задавалися після уроку, а не в процесі пояснення матеріалу.

23. Успіх мого уроку багато в чому залежить від моїх взаємин із учнями.

24. Під час пояснення я виходжу із-за столу чи кафедри.

Обробка та інтерпретація результатів тесту Підрахуйте число плюсів у кожному рядку та запишіть їх у порожній клітці. 5-6 балів – яскраво виражений тип. 3-4 - помірно виражений тип. 1-2 - слабо виражений тип. 0 - тип не виражений.

1	5	9	13	17	21	Г	3	7	11	15	19	23	В
2	6	10	14	18	22	М	4	8	12	16	20	24	П

Глухар (Г)

Педагог «мовить» без урахування реакції аудиторії. Особливості даної моделі викладання - монологічність, стереотипність, відсутність емоційного контакту з класом, ігнорування психологічного стану учнів та конкретної ситуації уроку, низький рівень рефлексії. Наслідок — низьке засвоєння навчального матеріалу навіть із бездоганною логікою викладу та за дотримання всіх дидактичних принципів, формальна взаємодія, втрата інтересу до вчителя та його предмета.

Ментор (М)

Педагог вважає себе головною дійовою особою, а учнів – вдячними (або невдячними) слухачами. Він апріорі переконаний у їхній неповноцінності та своїй правоті. Особливості поведінки ментора - повчальна, домінування, відсутність інтересу до думки та особистості учня. Наслідок —

придушення творчої ініціативи учнів, зниження навчальної мотивації, конфліктні ситуації на уроці з учнями, які не схожі на стиль спілкування.

Вразливий (В)

Педагог стурбований не так змістовною стороною взаємодії, скільки тим, як він сприймається учнями. Особливості поведінки - гостра, іноді хвороблива реакція на думку учнів, підвищена емоційна чутливість, концентрація на міжособистісних стосунках, а не на навчанні. Наслідок - залежність від учнів, які можуть маніпулювати вчителем, нестійкий психоемоційний стан, зниження авторитету серед колег та учнів.

Партнер (П)

Педагог перебуває в діалозі з учнями, вловлює зміни у психологічному стані учнів та гнучко реагує на них. Особливості партнерської поведінки - здатність встановлювати теплі, неформальні контакти з аудиторією зі збереженням рольової дистанції, доброзичливий інтерес та увага до учнів, підтримка їхньої ініціативи. Наслідок - підвищення навчальної мотивації, інтерес до особистості вчителя та його предмета, умови для повноцінного особистісного розвитку учнів. Чи збігаються результати з вашим уявленням про себе?

Вправа 2. «Ідеальний вчитель»

Для кожної професії існує мінімально необхідний рівень здібностей, що дозволяє виконувати посадові обов'язки. Досягнення високого професійного рівня залежить від особистісних якостей, мотивації та системи цінностей. Прочитайте твердження, що відображають погляди на те, яким має бути добрий класний керівник. Які з них ви вважаєте вірними, а які помилковими (див. таблицю 1). Таблиця 1 Затвердження, що відображають погляди на те, яким має бути хороший класний керівник

Ідеальний вчитель	вірно	Невірно
1. ...має тримати учнів під контролем і не дозволяти їм «самодіяльності»		
2. ...у спілкуванні з учнями відкрито висловлює радість, задоволення, подяку		
3. ...не повинен витратити час на вмовляння учнів та з'ясування причин проблем		
4 ...має право дати волю почуттям, якщо обурений поведінкою учнів		
5не має права обговорювати свої почуття з учнями		
6готовий зрозуміти учня, навіть якщо йдеться на підвищених тонах		
7. ...може не робити жодних дій, очікуючи, що проблема Вирішиться		
8. ...готовий взяти на себе відповідальність за невдачу загальної справи		
9. ...має уникати прояви емоцій		
10. ...не повинен розкривати свої карти - краще тримати учнів у невіданні щодо своїх задумів		
11не зобов'язаний прислухатися		
12. до думки кожного учня ...не повинен йти на поводу у своїх емоцій, коли розглядає конфліктну ситуацію в класі		
13не повинен звертати увагу на розбіжності в класі		
14має зробити все, щоб учні пишалися своїм внеском у спільну справу		
15. ...має сприяти особистісному розвитку своїх учнів		
16. ...має негайно розпочинати боротьбу з конфліктами та Проблемами		

17. ...має використовувати всі можливості свого статусу життєву філософію		
18. ...може обговорювати з учнями свою		
19. ... виявляє спокій і стриманість, коли приступає до розбору проблемних ситуацій. цій		
20. ...отримує задоволення від спілкування з учнями		

(Додаток И)

Заняття «Як я здійснюю рефлексію в своїй професійній діяльності?»

1. Подання педагогами теми своєї індивідуальної науково-методичної роботи. Учасники по черзі представляють тему своєї індивідуальної науково-методичної роботи, за планом: чому зацікавила та тема, коротко в чому суть, перспективи дослідження? Чи є проблеми у вивченні теми, які. Обговорюються шляхи вирішення проблем.

2. Вправа для особистісного зростання «Зате...»

Ціль: зниження рівня фрустрації або стресу. Пошук можливих шляхів її дозволу.

1) Ведучий пропонує кожному учаснику гри коротко описати на аркуші паперу якесь нездійснене бажання, якусь актуальну стресову чи конфліктну ситуацію, невирішену на даний момент або запам'яталася як важко розв'язна (допускається анонімність авторства).

2) Потім усі листки збирає, перемішує та пропонує учасникам наступну процедуру обговорення:

— кожна написана ситуація зачитується на групі та учасники повинні привести якнайбільше доводів до того, що дана ситуація зовсім не важкорозв'язна, а проста, смішна або навіть вигідна за допомогою зв'язок типу: «зате...», «могло б бути і гірше!», «Не дуже й хотілося, тому що...» або «здорово, адже тепер...»;

— після того, як зачитано всі ситуації та висловлено всі можливі варіанти ставлення до них, тренер пропонує обговорити результати гри та ту реальну допомогу, яку отримав собі кожен учасник.

3. Процедура «Планування майбутнього»

Пропоную вам написати приблизний план свого майбутнього. Для початку необхідно виділити основні сфери, присутні у житті кожної людини: сімейна, професійна, дозвілля.

У кожній сфері необхідно намітити головні досягнення яких би ви хотіли добитися, події, які можуть статися або ви хотіли б, щоб вони відбулися.

Постарайтеся поставити реальні цілі і спрогнозувати реальні події.

Тепер потрібно виділити ближні та найближчі цілі, як етапи та шляхи досягнення далеких цілей.

Можна розташувати їх у хронологічному порядку і навіть написати приблизні дати. Зверніть увагу, чи немає протиріччя між цілями та подіями із різних областей вашого життя? Може вони допомагають один одному, чи не надають одне одного жодного впливу. Намагайтеся узгодити їх. Оцініть свої власні переваги та недоліки, які можуть вплинути на успішність досягнення різних цілей. Визначте шляхи подолання цих недоліків. Позначте всі зовнішні перешкоди на шляху до ваших цілей. Визначте шляхи подолання зовнішніх перешкод. Оцініть можливість резервних варіантів у різних сферах життя (на випадок непереборних перешкод або глибокого протиріччя між цілями різних сфер життя). З яких цілей ви розпочнете практичну реалізацію свого плану.